

*„Nem dolgozom, csak ha valami hajt;
Egyébkor lusta mélabú temet,
Mely elefántnak néz szűnyognyi bajt...”*

(Arany János: Bolond Istók)

9. A regionális versenyképesség alapmutatói Magyarországon

Az előző fejezetekben áttekintettünk több mérvadó irányzatot és modellt, amelyek az országos, illetve regionális versenyképesség fogalmával és mérésével foglalkoznak. A leírtakból egyértelműen kiderül, hogy a versenyképesség fogalma a globális verseny kihívásaira, az új feltételekre adott sikeres válaszokat próbálja összegezni. Az eltérő fogalmakból leszűrhető az a közös álláspont, hogy a versenyképesség lényegében egy közösségnek a tartós gazdasági fejlődés tényezőit, az üzleti környezet feltételeit befolyásoló képességét jelenti, amelynek hatására a vállalkozások sikeresek lehetnek.

A versenyképesség közgazdaságtani kategória, szűken vett értelemben a termelékenység magas szintjét és magas növekedési ütemét jelenti. Az egységes versenyképesség ezt a szűken vett megközelítést kitágítja, felfogása szerint a versenyképesség a globális versenyben elért olyan **tartós gazdasági növekedés**, amely egyaránt származik a **magas munkatermelékenységből** és a **magas foglalkoztatottsági rátából**. A regionális versenyképesség fogalma a régiókban képződő relatíve magas jövedelmet és magas foglalkoztatottságot egyaránt fontosnak tartja, ezáltal remélve az életszínvonal tartós javulását is. Nemcsak a mutatók magas növekedési üteme fontos, hanem az egyszer már elért szint is, azaz egyaránt vizsgálni kell a **dinamikus** és **statikus** jellemzőket. Megjegyezzük, hogy napjainkban a termelékenység a gazdaságpolitikában a gazdasági növekedéssel közel egyenrangú fogalommá vált, pl. az EU ismertetett 2002-es versenyképességi jelentésének első három fejezete a termelékenységet állította középpontba (EC 2002a).

Az egységes szemléletből adódik, hogy a regionális versenyképesség empirikus elemzésénél a gazdasági kibocsátásra és tartós növekedésére ható olyan tényezőket kell vizsgálnunk, amelyek egyrészt hozzájárulnak a termelékenység javulásához és munkahelyek megtartásához, újak létrehozásához. A versenyképesség a területfejlesztés hagyományos céljai (hatékonyság, méltányosság, fenntartható fejlődés) közül elsősorban a **hatékonysághoz** kapcsolódik. A foglalkoztatottság elvárásai, a munkahelyteremtés ösztönzése miatt van kapcsolata a **méltányossággal** is, de ez a kapcsolat laza, mivel főleg üzletileg megtérülő munkahelyek létrehozásáról van szó. Azaz nem a fejlettség hagyományos mutatóit kell néznünk, hanem a gazdasági növekedést és az üzleti sikerességet elősegítő tényezőket, így pl. az infrastruktúra több mutatóját sem szokták vizsgálni (pl. a lakások nagysága, avagy felszereltsége).

A magyar régiók és megyék versenyképességének elemzésére az egységes versenyképesség fogalmát használjuk, illetve az erre épülő piramis-modellt. Mint említettük, a munkatermelékenység (a területi GDP) és foglalkoztatottság értelmezése és mérhetősége, a rendelkezésre álló adatok köre determinálja, hogy milyen **területi szinteken** lehet vizsgálni a versenyképességet. A nemzetközi vizsgálatok szerint a lokális térség, nagyobb városok munkaerő-vonzáskörzete (ingázási övezete) az a **legkisebb területi egység**, ahol van értelme a sztenderd fogalmat alkalmazni. Ennél kisebb területi egységre a gazdasági kibocsátás (GDP) mérhetőségének gondjai miatt, amit főleg az ingázások okoznak, nem lehet a versenyképességet statisztikai adatok alapján mérni és vizsgálni. Így a magyar statisztikai kistérségekre már csak becsléssel lehetne a versenyképesség alapján szakmailag minden szempontból kielégítő tipizálásokat elvégezni. Axel Behrens (2002), az Eurostat szakértője az EU NUTS 2 régióinak kibocsátását vizsgálva már ezen a szinten is torzításokról tesz említést, szerinte pl. Luxemburg, Hamburg és Bécs adata túlbecsült, míg többek között Flevoland (Hollandia) alulbecsült.

A versenyképesség alapmutatóinak időbeli változását **1996-tól vizsgáljuk** (néhány esetben későbbi évtől), részben azért, mivel olyan területi GDP adatok, amelyek nemzetközileg is összevethetőek, csak ekkortól állnak rendelkezésünkre (köztudott, hogy területi GDP-t 1994-től számítanak Magyarországon). Továbbá az 1995-ben történt gazdaságpolitikai módosítás (az ún. Bokros-csomag) miatt egy „törés” következett be a területi folyamatokban is, ami a hosszabb időtávbeli elemzéseket eltorzíthatja.

Jelen fejezetben a magyar régiók és megyék versenyképességének legfontosabb jellemzőit empirikusan vizsgáljuk, sem a kistérségekre, sem a városi vonzáskörzetekre, mint csomóponti régiókra nem térünk ki. A piramis-modell felépítéséből kiindulva az **alapkategóriák és alaptényezők legfontosabb mutatóit** egyenként, elkülönülten ismertetjük régiók és megyék szintjén. A régiók adatai és összevetésük az EU regionális politikája, míg a megyék adatai inkább a hazai területfejlesztés szempontjából lényegesek. Az adatok **leíró jellegű elemzése** egyrészt hozzásegít a régiók, megyék versenyképességének megítéléséhez, a területi különbségek és kialakulásuk bemutatásához, másrészt előkészíti a következő fejezetben található összehasonlító jellegű, komplex értékelést. Először a piramis-modell alapkategóriáit, majd ezt követően alaptényezőit vizsgáljuk egyenként.

9.1. A versenyképesség alapkategóriái a magyar régiókra és megyékre

A régiók és megyék versenyképességének empirikus vizsgálatánál a **versenyképesség egységes fogalmát** vettük alapul. Lényegében a gazdasági növekedést bontjuk résztényezőkre (a 8. fejezetben szereplő képlet szerint): a képződő tényezőjödelmeket (fajlagos GDP-t) a munkatermelékenység és a foglalkoztatottsági ráta szorzatára. A **versenyképességi alapkategóriák** a közgazdaságtudományban régóta használatosak,

letisztult fogalmakon és gondolatkörön alapulnak, részben emiatt jól mérhetők (avagy megfelelő módon becsülhetők).

A piramis-modellben szereplő alapkategóriák:

- a regionális **GDP egy lakosra jutó nagysága** (lényegében az előállított fajlagos jövedelem),
- a régióban a **munkatermelékenység** (a humán erőforrások felhasználásának hatékonysága),
- a régióban a **foglalkoztatottsági ráta** (hányan vesznek részt a jövedelem előállításában),

Az egységes versenyképesség fogalom alapértelmezésben feltételezi a **globális integrációt és a nyitott gazdaságot**, mivel a globális versenyben elért gazdasági teljesítményt kell alapul vennünk (a nyitottságot általában a régió exportjával becsüljük). Mind a négy mutató (a három alapkategória mellett a nyitottságé is) statisztikai mérése konkrét vizsgálatok esetén nehézségeket okozhat, pl. mint említettük, a regionális GDP becslése számos gyakorlati problémát vet fel. Ráadásul mind a munkatermelékenységet, mind a foglalkoztatottságot nagyon sok tényező befolyásolja, így a versenyképesség vizsgálata általában csak széles körű mutatórendszerrel végezhető el (pl. az UK ismertetett regionális versenyképességi mutatórendszere 16 alapmutatóból áll). A versenyképesség gyakorlati vizsgálatainál külföldön is általában keverednek a **versenyképesség mérésének** (ami a leíró jellegű közgazdaságtanhoz áll közel) és **javításának** (ami normatív jellegű gazdaság- és regionális politika felfogásának feleltethető meg) gondolatai, mutatói és eszközei (Lengyel 2000d). Az alapkategóriáknál együtt tárgyaljuk a régiókat és megyéket, mivel a megállapítások és trendek hasonlóak, viszont mindkét területi egység elemzése fontos: a régiók az EU csatlakozás és közösségi regionális politika, a megyék a hazai terület- és gazdaságfejlesztés miatt.

9.1.1. A fajlagos regionális jövedelem

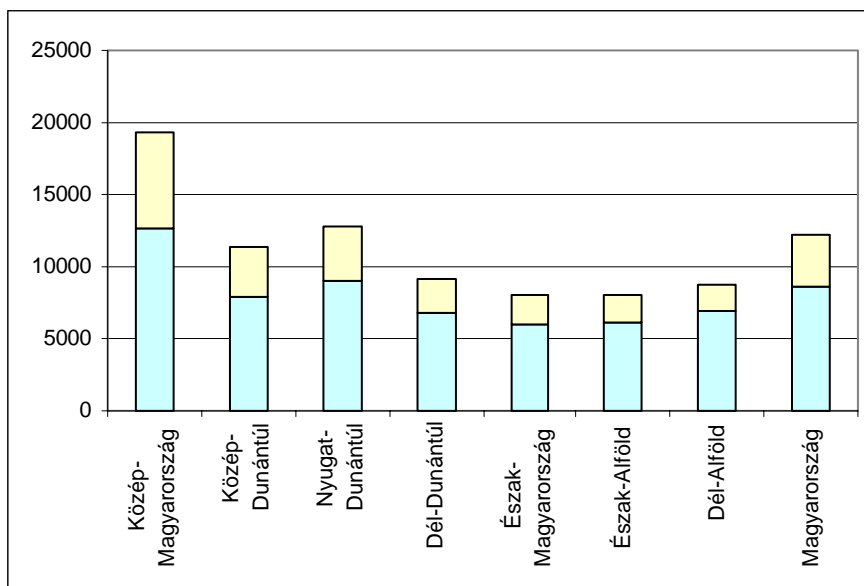
Az **egy lakosra jutó regionális GDP** az adott régió gazdasági növekedésének egyik legfontosabb mutatószáma. A regionális GDP-t **folyó beszerzési áron** közli a KSH, ezáltal az idősorok elemzése igen nehézkes a változó nagyságú inflációs ráta következtében. Emiatt ezek a területi adatok főleg egy adott évben a regionális különbségek kimutatására, valamint a különbségek (az országos átlagtól való eltérés) időbeli alakulására használhatók. Az egyes régiók gazdasági növekedésének, a GDP volumenindexen történő vizsgálatához csak feltételesen alkalmazhatók (területi árindexek híján) ezek az adatok, illetve a felhasznált információk köre és a statisztikai módszertan is időközben többször (kisebb mértékben) változott. A mérhetőségi problémák ellenére, összhangban a nemzetközi regionális vizsgálatok többségével (Dunford-Hall-Smith-Tsoukalis 2001), a gazdasági teljesítmény területi idősorait talán az **EU-ban kidolgozott módszerrel, vásárlóerő-paritáson (PPS)** kiszámolt adatok alapján lehet legin-

kább elfogadható módon megbecsülni. Ez azt jelenti, hogy a trendek felvázolhatók, az alapvető időbeli összefüggések elfogadható módon kimutathatók, de tisztában kell lennünk a statisztikai mérések hibahatáiraival. A magyar regionális és megyei GDP-re jelenleg 2001-el bezárólag rendelkezünk adatokkal.

Az **egy lakosra jutó GDP vásárlóerő-paritáson (PPS)** mért adataiból kiderül, hogy 1996-tól 2001-ig mindegyik hazai régióban megfigyelhető a gazdasági kibocsátás növekedése (9.1. ábra). Tehát önmagához képest mindegyik régió fejlődött, azaz mindegyik versenyképesnek tekinthető, még ha eltérő mértékben is. Azonban a gazdasági kibocsátás növekedésében az országon belül sajátos területi folyamatok mutathatók ki.

Magyarország egy főre jutó GDP értéke meghaladta 2001-re az EU-átlag felét, 53 %-on állt, 6 százalékponttal javított relatív helyzetén 1996 óta. Miközben a GDP növekedési üteme az évtized közepén alacsony volt, volumenindexen 1995-ben 1,5 % és 1996-ban 1,3 %, addig 1997-től a gazdasági növekedés felgyorsult: 1997-ben 4,6 %, 1998-ban 4,9 %, 1999-ben 4,2 %, 2000-ben 5,2 % és 2001-ben 3,8 % volt. A GDP növekedési üteme 1997-től évente 1-2 %-kal meghaladta az EU országok átlagát, emiatt markánsan kirajzolódik egy felzárkózási folyamat.

9.1. ábra A régiókban az egy lakosra jutó GDP értéke 1996-ban és 2001-ben (PPS)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

Megjegyzés: Az oszlop alsó része az 1996-os értéket, míg felső része a 1996-2001. közötti növekményt mutatja PPS-ben.

A 2001-es adatok, az **elért fejlettségi szint** alapján kiemelkedik Közép-Magyarország 84 %-s értéke, amelytől a többi hat régió nagyon leszakadt (9.1. táblá-

zat). Nyugat- és Közép-Dunántúl meghaladja, illetve megközelíti az EU-átlag felét (55 és 49 %), míg a maradék négy régió nagyjából egy csoportot alkot 35-40 %-s intervallumon belül. Ezen négy régió között minimális az eltérés, talán Dél-Dunántúl és Dél-Alföld (40 és 38 %) elkülöníthető Észak-Alföldtől és Észak-Magyarországtól (egyaránt 35 %).

9.1. táblázat A bruttó hazai termék (GDP) megyénként és régióként

Megye, régió	Az egy főre jutó GDP (PPS) az EU-15 átlagának százalékában			Az egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában		
	1996	2001	2001-1996 (százalék-pont)	1996	2001	2001-1996 (százalék-pont)
Budapest	86	108	+22	185	204	+19
Pest	34	44	+10	73	83	+10
Közép-M.ország	68	84	+16	147	158	+11
Fejér	48	54	+6	103	103	0
Komárom-Eszt.	42	49	+7	89	92	+3
Veszprém	38	44	+6	81	84	+3
Közép-Dunántúl	43	49	+6	92	93	+1
Győr-Mos.-Sopr.	52	63	+11	110	120	+10
Vas	51	53	+2	109	100	-9
Zala	44	45	+1	93	85	-8
Nyugat-Dunántúl	49	55	+6	105	104	-1
Baranya	36	40	+4	78	76	-2
Somogy	35	36	+1	75	69	-6
Tolna	42	44	+2	94	84	-10
Dél-Dunántúl	37	40	+3	80	75	-5
Borsod-A.-Zemp.	33	34	+1	71	64	-7
Heves	34	40	+6	74	75	+1
Nógrád	27	30	+3	57	56	-1
Észak-M.ország	32	35	+3	69	66	-3
Hajdú-Bihar	36	39	+3	78	74	-4
Jász-Nagykun-Sz.	35	37	+2	76	69	-7
Szabolcs-Szat-B.	28	30	+2	59	57	-2
Észak-Alföld	33	35	+2	70	66	-4
Bács-Kiskun	35	36	+1	76	69	-5
Békés	36	35	-1	76	66	-10
Csongrád	43	43	0	93	81	-12
Dél-Alföld	38	38	0	81	72	-9
Magyarország	47	53	+6	100	100	0

Forrás: „A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása” KSH, Budapest (1997), illetve saját számítás.

Az időszakban tapasztalható **növekedési ütemet**, az EU-átlaghoz történő felzárkózást tekintve elég nagy a régiók szóródása: kiemelkedik Közép-Magyarország 16 százalékpontnyi növekedése, míg Nyugat- és Közép-Dunántúl egyaránt 6-6 százalékponttal javult. A vizsgált időszakban további három régió, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország és Észak-Alföld hasonlóan, 2-3 százalékpontot javított helyzetén, míg a Dél-Alföld relatív helyzete nem változott. Ez utóbbi négy régió egy „masszív tömböt” alkot az ország déli, keleti felén, közel hasonló fejlettséggel (elmaradottsággal?). A közép-magyarországi régió növekedési üteme imponáló gazdasági fejlődést jelez, egy intenzív növekedési pólus rajzolódik ki, amelynek versenyképessége is gyorsan javul.

Az 1996-2001-es időszak során PPS-ben mért országos növekedési ütem (44 %) eltér a GDP volumenindexen (25 %) mért adataitól, mivel a PPS lényegében az ECU/euro folyóértékén mér, amely pénz értékének változása is fontos befolyásoló tényező. Arról nem is beszélve, hogy a vásárlóerő paritás alapját képező „fogyasztói kosár” arányai gyorsan módosulhatnak egy-egy ország esetében is. Így a PPS statisztikai értelemben csak egy adott éven belül használható a területi különbségek kimutatására, míg a dinamikus viszonyszámok (pl. a növekedési ütemek) inkább jelzésértékűek, a növekedési trendeket érzékeltetik. A fenti fenntartásokat szem előtt tartva az időbeli folyamatok vizsgálatához a PPS adatok is felhasználhatók, mégha erősen korlátozott módon is.

Az egy lakosra jutó GDP **országos átlaghoz** viszonyított értékei (amelyek nyilván hasonlóak az EU átlagához viszonyított mutatókhoz) szintén a **regionális különbségek kiéleződését** mutatják (9.1. táblázat). Míg 1996-ban az „olló”, a legfejlettebb és legelmaradottabb régió országos átlaghoz mért eltérése 78 százalékpont volt, addig 2001-ben már 92 százalékpont. Nyilván a korábban is fejlett közép-magyarországi régió gyors növekedése „húzta magával” az országos átlagot. Érdekes, hogy a másik két, dinamikusnak tekinthető régió fejlődése csak arra volt elegendő, hogy megtartsák pozícióikat, míg a többi régió egyre inkább leszakadt.

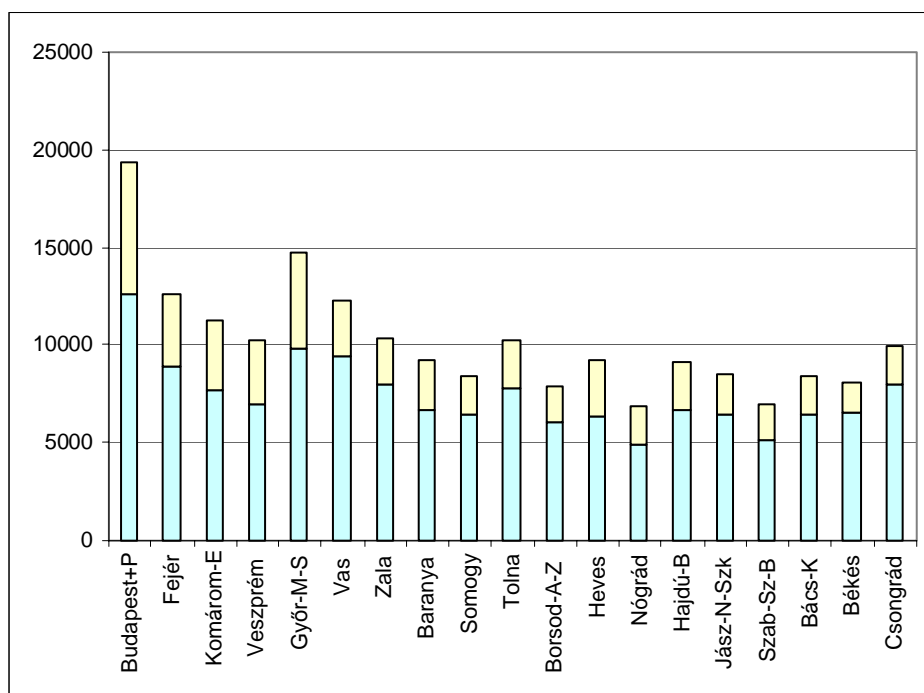
A GDP időbeli összemérésének problémái ellenére egyértelműen kitűnik, hogy az **országosan kimutatható gyors gazdasági növekedés a régiók között egyenlőtlenül jelentkezett**: három régióban látványosan nőtt (Nyugat-Dunántúl, Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl), míg a másik három régióban alig haladta meg az EU átlagos növekedési ütemét, illetve a Dél-Alföldön megegyezett vele. A hét magyar régióból háromban megfigyelhető egy dinamikus felzárkózási/utolérési folyamat az Európai Unió átlagához, míg másik háromnál csak elkezdődött a gazdaság élénkülése, a Dél-Alföldön pedig csak a további leszakadás állt meg.

Megjegyezzük, hogy Közép-Magyarország meghaladja az EU-átlag 75 %-át, így a csatlakozás után formailag nem részesülhet az EU regionális támogatásaiból, a Strukturális Alapokból (az 1. célkitűzésből), míg a többi hat régió még évekig kaphat támogatásokat. Méginkább igaz lesz ez az EU 2004-ben tervezett bővítése után, amikor az EU-átlag jelentősen csökkenni fog a belépő országok fejletlen régiói miatt. A Dél-Alföld az EU átlaggal megegyező növekedési üteme ellenére még mindig megelőz két másik magyar régiót az egy lakosra jutó GDP nagyságát tekintve.

A **megyék gazdasági kibocsátása** hasonlóan fejezhető ki, mint a régióké. Nyilván a régiók is heterogének, az **egy lakosra jutó GDP átlagai** elfedik a megyék között meglévő, régiókon belüli különbségeket, a fejlettnak tartott régiókban is csak egy-két megye gazdasága prosperál (9.1. táblázat). Az 2001. évi értékeket tekintve Budapest mellett (a főváros adatát az ingázás miatt célszerű összevonni Pest megyével), Győr-Moson-Sopron emelkedik ki, továbbá Fejér és Vas megyék.

A nyugat-dunántúli régióban két megye is fejlettnak tekinthető, míg a közép-dunántúliban csak egy. Győr-Moson-Sopron megye fajlagos teljesítménye közel kétszerese a fejletlenebb alföldi megyékének. Az EU átlaghoz mért 2001. évi (PPS) érték alapján a megyék három típusa különíthető el: az 50 % feletti (Budapest és Pest megye együtt, Győr-Moson-Sopron, Fejér és Vas), a 40-50 % közöttiek (Komárom-Esztergom, Zala, Tolna, Veszprém, Csongrád, Heves és Baranya), míg a többi hét megye adata 40 % alatt van. A kevésbé fejlett négy régió belül a megyék közötti eltérések sem számottevőek (9.2. ábra).

9.2. ábra A megyékben az egy lakosra jutó GDP változása 1996 és 2001 között (PPS)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

Megjegyzés: Az oszlop alsó része az 1996-os értéket, míg felső része a 1996-2001. közötti növekményt mutatja PPS-ben.

Ha az önmagához mért változást, a **megyék növekedési ütemét** nézzük, akkor is három csoport különíthető el (9.1. táblázat és 9.2. ábra). A gyorsan fejlődő, az EU-átlaghoz legalább 6 százalékponttal közeledő megyék (Budapest és Pest mellett, Győr-Moson-Sopron, Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém és Heves). A lassabban fejlődők, a 2-4 százalékpontot javítók (Vas, Baranya, Tolna, Nógrád, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok). Míg a harmadik csoportot az EU-átlagával fejlődők alkotják (Borsod-Abaúj-Zemplén, Zala, Somogy, Csongrád, Bács-Kiskun és Békés). A közép-dunántúli régió, a két alföldi régió és részben a déldunántúli régió homogén abban az értelemben, hogy a régióon belüli megyék növekedési üteme hasonló. A másik két régióban Győr-Moson-Sopron és Heves megyék eltérnek a többitől, szembevetve Vas megye helyzete is, amelynek fejlődése lelassult.

Az elért szintet és a dinamikát összevetve a **megyék esetén is a régiókhoz hasonló térbeli trendek** rajzolódnak ki. Azaz a fejlett megyék gyorsabban fejlődnek, mint az amúgyis hátrányban lévők, talán Csongrád, Zala és Vas megye számít kivételnek, amelyek viszonylag magas abszolút szinten voltak és fokozatosan kerültek egyre hátrább. Fordított kivételek Heves és Veszprém megyék, amelyek kevésbé magas szintről indultak, ennek ellenére gyorsan tudtak növekedni. Azaz elindult egy átrendeződés a megyék között, amely térben is eltérő sajátosságokkal zajlik, a déli és keleti összefüggő országrészekben még nem tudott dinamizálódni a gazdaság.

A megyék között is „nyílik az olló”, **nőnek a területi egyenlőtlenségek**, az egy lakosra jutó GDP-t tekintve a két szélső érték között 1996-ban 2,6-szeres, míg 2001-ben 2,8-szorossá vált a különbség. Az országos átlagot három megye haladja meg (a fővároson kívül), a többi jócskán elmarad tőle. Csak öt megye tudta javítani, avagy megőrizni az országos átlaghoz viszonyított pozícióját, a többi egyre inkább elmarad tőle (Tolna, Békés és Csongrád megye 10-12 %-kal rontott pozícióján). A megyék között az egy lakosra jutó GDP relatív szórása 1996-ban 25 %, míg 2001-ben 29 % volt, azaz egyre növekvő területi egyenlőtlenségek figyelhetők meg.

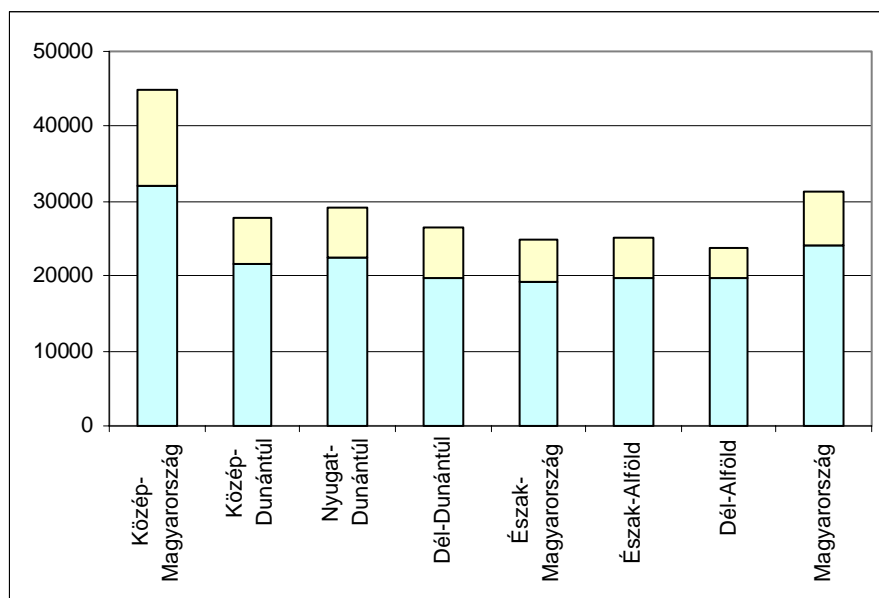
A képződő fajlagos jövedelem, az egy lakosra jutó regionális és megyei GDP, azaz a regionális gazdasági növekedés fenti adataiból két alapvető következtetés adódik:

- Mindegyik magyar régióban és megyében 1996-ot követően megfigyelhető a gazdasági növekedés, amely három régióban jelentősen meghaladta az EU-átlagot, míg négy régióban az EU-átlag körül mozgott, illetve attól kissé elmaradt. Az ország gazdasági növekedését a főváros és vonzáskörzete gazdasága élénkíti, amihez további három-négy megye még hozzájárul.
- Jelentősen nőttek a régiók és megyék közötti különbségek, a gyorsan fejlődő Budapest-Balaton-Sopron háromszögtől délre és keletre a gazdaság versenyképessége gyenge, előidézve a területi különbségek további növekedését.

9.1.2. A regionális munkatermelékenység

Az egy lakosra jutó regionális GDP mellett a versenyképesség másik mutatója a munkatermelékenység, az egy ledolgozott órára jutó kibocsátás (hozzáadott érték), amely közelítőleg egyenlő az **egy foglalkoztatottra jutó GDP-vel**. A foglalkoztatottak számát a KSH a 15-74 éves korú népesség mintavételen alapuló munkaerő-felmérése alapján adja meg, összhangban a nemzetközi gyakorlattal. **Foglalkoztatott** alatt azt a személyt értjük, aki alkalmazottként, szövetkezeti vagy társas vállalkozás tagjaként, egyéni vállalkozóként, segítő családtagként a megfigyelt héten legalább 1 órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett. A kibocsátást (GDP-t) továbbra is vásárlóerő paritáson (PPS-ben) vesszük figyelembe.

9.3. ábra A munkatermelékenység alakulása régióként 1996-2001 között (PPS)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

Megjegyzés: Az oszlop alsó része az 1996-os értéket, míg felső része az 1996-2001. közötti növekményt mutatja PPS-ben.

Az egy lakosra, illetve az egy foglalkoztatottra jutó regionális GDP külön-külön történő vizsgálata (az egységes versenyképesség fogalmon túl) azért szükséges, mivel **nem mindegy, hányan állítják elő a GDP-t**, hogy a gazdasági szereplők és foglalkoztatottak mennyire hatékonyan dolgoznak. Ugyanis a GDP növekedése két alapvető tényezőre vezethető vissza: vagy többen dolgoznak, vagy hatékonyabban (esetleg mind a kettő). Nem mindegy, hogy sokan állítják-e elő a GDP-t (mint megtermelt jövedelmet), de alacsony hatékonysággal, azaz elavult, kevésbé versenyképes vállalatoknál,

avagy kevesen dolgoznak, de magas hozzáadott értéket produkáló, versenyképes cégnél. Első esetben időigényes szerkezetváltásra van szükség, a második esetben kevesebb idő alatt megvalósítható munkahelyteremtő programokra.

A **munkatermelékenység szintje** és növekedési üteme csak részben hasonlít a fajlagos jövedelmek alakulásához (9.3. ábra). Magas volt az értéke 1996-ban Közép-Magyarországon, míg a többi 6 régió között akkor még kicsi volt az eltérés. 2001-ben a vidéki régiók már két elkülönülő csoportra oszthatók: a dunántúli régiókra, valamint a keleti régiókra (a dél-dunántúli régió a két típus határán található). Mindkét csoportnál van egy „északi-déli lejtés”: a déli régiókban alacsonyabb a munkatermelékenység.

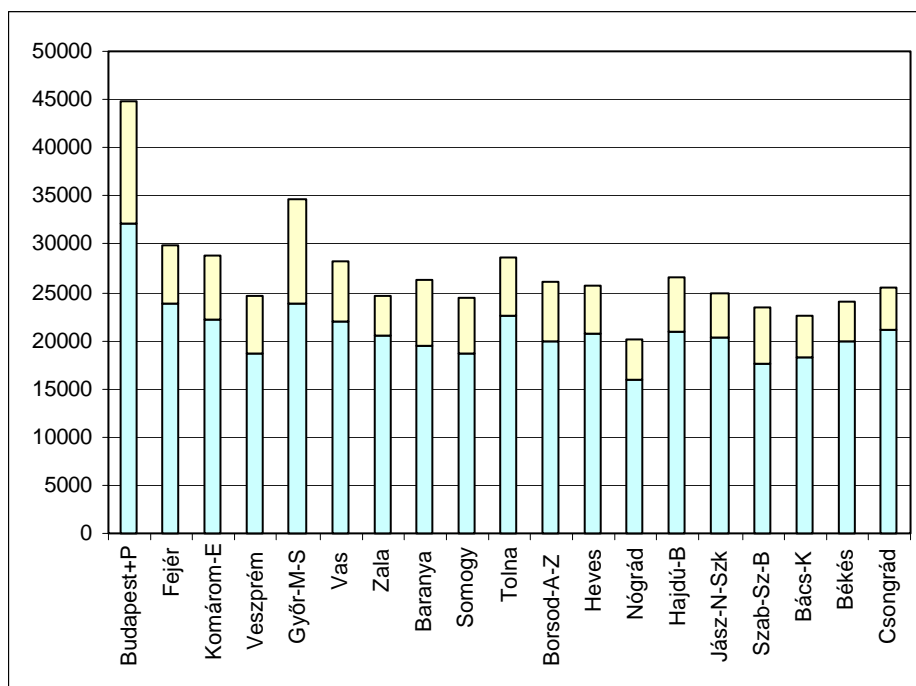
9.2. táblázat A munkatermelékenység alakulása megyénként és régióként

Megye, régió	Az egy foglalkoztatottra jutó GDP (ezer PPS)			Az egy foglalkoztatottra jutó GDP az országos átlag százalékában		
	1996	2001	2001/1996 (%)	1996	2001	2001-1996 (százalékpont)
Budapest	38,7	57,3	1,48	161	177	16
Pest	20,3	25,6	1,26	70	75	5
Közép-M.ország	32,1	44,9	1,40	134	143	+9
Fejér	23,8	29,9	1,26	99	95	-4
Komárom-Eszt.	22,2	28,8	1,30	92	92	0
Veszprém	18,8	24,6	1,31	78	78	0
Közép-Dunántúl	21,6	27,9	1,29	90	89	-1
Győr-M.-Sopron	23,8	34,8	1,46	99	107	+8
Vas	22,0	28,3	1,29	92	90	-2
Zala	20,6	24,6	1,19	86	78	-8
Nyugat-Dunántúl	22,4	29,2	1,31	93	93	0
Baranya	19,4	26,4	1,36	81	84	+3
Somogy	18,8	24,5	1,30	78	78	0
Tolna	22,5	28,6	1,27	94	91	-3
Dél-Dunántúl	19,9	26,4	1,33	83	84	+1
Borsod-A-Zemp.	19,8	26,1	1,32	83	83	0
Heves	20,8	25,7	1,24	87	82	-5
Nógrád	16,1	20,1	1,25	67	64	-3
Észak-M.ország	19,3	25,0	1,30	81	80	-1
Hajdú-Bihar	21,1	26,6	1,26	88	85	-2
Jász-Nagykun-Sz.	20,4	25,0	1,23	85	80	-5
Szabolcs-Szat.-B.	17,7	23,5	1,33	74	75	+1
Észak-Alföld	19,7	25,0	1,27	82	80	-2
Bács-Kiskun	18,2	22,6	1,24	76	72	-4
Békés	19,9	24,1	1,21	83	77	-6
Csongrád	21,1	25,5	1,21	88	81	-3
Dél-Alföld	19,7	23,9	1,21	81	76	-5
Magyarország	24,0	31,4	1,31	100	100	-

Forrás: a szerző saját számítása.

A munkatermelékenység mindegyik régióban javult 1996 és 2001 között, de a **növekedési ütemek** szerint a korábbiakhoz képest már változatosabb kép rajzolódik ki (9.2. táblázat). Közép-Magyarországon gyorsan, 40 %-kal javult, a Dél-Alföldön csak 21 %-kal, míg a többi régióban 27 és 33 % között. Egyértelmű, hogy a fejlettebb régiók magasabb GDP-je nemcsak a hatékonyabban foglalkoztatott munkaerőnek (és nyilván a fejlettebb technológiának) tudható be, hanem a magasabb foglalkoztatottságnak is (amire a következő alpontban térünk ki). Dél-Alföld esetében a növekedés olyan kis ütemű, hogy inkább a munkatermelékenység stagnálása figyelhető meg (valószínűleg reálértéken jóval kisebb a munkatermelékenység növekedése, mint PPS-ben mérve). Őt vidéki régiónál a munkatermelékenység növekedése nagyjából az országos átlaghoz hasonlóan alakult, egyedül a dél-alföldi régió pozíciója romlott jelentősebben az országban belül.

9.4. ábra A munkatermelékenység alakulása megyénként 1996-2001 között (PPS)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

Megjegyzés: Az oszlop alsó része az 1996-os értéket, míg felső része az 1996-2001. közötti növekményt mutatja PPS-ben.

A régiókon belül a **megyék munkatermelékenysége** között jelentősebb különbségek alakultak ki, mint a régiók között: a fejlett megyék adatai „húzzák magukkal” a régióban levő többi megyét is (9.4. ábra). Másrészt azokban a megyékben javult gyors-

sabban a munkatermelékenység, ahol korábban is magas volt (9.2. táblázat). A megyék közötti eltérések 1996 és 2001 között tovább nőttek, mivel a fejletlenebb megyékben (Nógrád, Bács-Kiskun, Békés) az országoshoz képest valamivel kisebb ütemben nőtt a munkatermelékenység. A közép-magyarországi régió kivül az országos átlaghoz viszonyítva csak három megyében javult a munkatermelékenység (Győr-Moson-Sopron, Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg), a többi megyében elmaradt tőle, ami jelzi a növekvő területi egyenlőtlenségeket. Az országos átlaghoz képest legalább 4 százalékponttal romlott a pozíciója Fejér, Zala, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun és Békés megyéknek. Amíg 1996-ban 1,5-szörös volt a megyék értékei közötti eltérés, addig 2001-ben 1,7-szeres.

A munkatermelékenység adatai alapján a vizsgált időszakban szintén két következtetés adódik, amelyek összecsengenek a fajlagos jövedelemnél írottakkal:

- A munkatermelékenység nőtt mindegyik régióban és megyében, kiemelkedően a közép-magyarországi régióban és Győr-Moson-Sopron megyében, míg a többi régióban és megyében is javult, de már eltérő mértékben.
- A területi különbségeket tovább mélyítette a munkatermelékenység változása, ugyanis a fejlett régiókban (főleg Nyugat-Dunántúlon és Közép-Magyarországon) és a fejlett megyékben valamivel gyorsabb ütemben nőtt, mint a kevésbé fejlettekben.

9.1.3. A regionális foglalkoztatottsági ráta

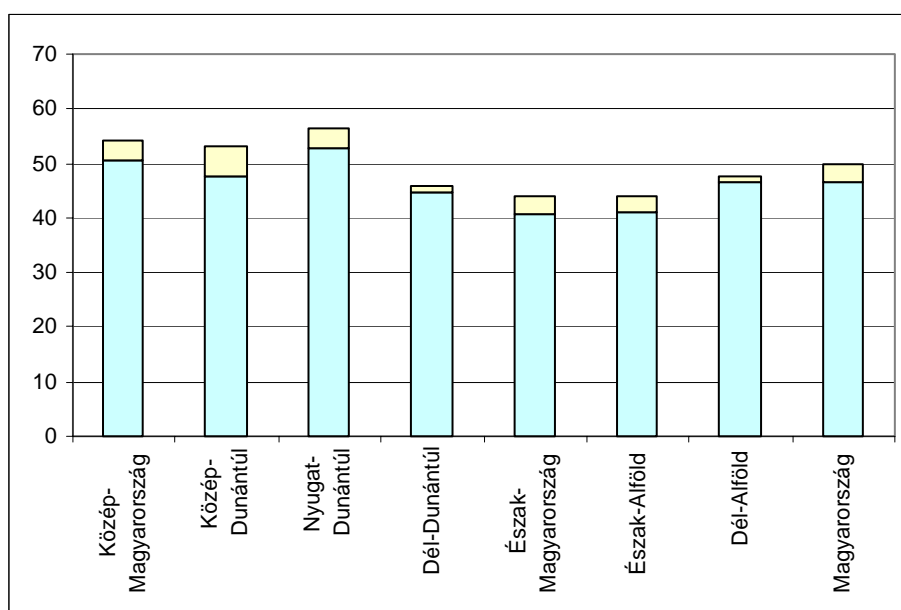
A regionális versenyképesség harmadik alapkategóriája a **foglalkoztatottsági ráta**, amelyet a korábbiakhoz hasonlóan a KSH 15-74 éves korú népességre elvégzett munkaerő-felmérése alapján vehetünk figyelembe. A foglalkoztatottak fogalmát a munkatermelékenység vizsgálatakor már említettük. A regionális és időbeli összehasonlítást megnehezíti, hogy a 15-74 évesek között sokan tudatosan inaktívak, egyrészt sok a tanuló, nemcsak középfokú, hanem a felsőoktatásban is, másrészt az olyan nyugdíjas, akinek nincs kiegészítő jövedelme. Nyilván az idősorok alakulását a foglalkoztatás jogszabályi hátterének változása is befolyásolja, ami az időbeli összehasonlításnál¹⁷⁹ nehézségeket okozhat. Nem is beszélve arról, hogy Magyarországon a feketemunka számottevő (amit a felmérés során is eltitkolnak). Megjegyezzük, hogy foglalkoztatottsági ráta a foglalkoztatottak aránya a 15-74 éves népességen belül, míg **aktivitási ráta** a foglalkoztatottak és az aktív munkanélküliek (azaz akik jelenleg nem dolgoznak, de szeretnének és keresik a munkalehetőséget) együttes létszámának aránya a 15-74 éves népességhez viszonyítva.

A **regionális foglalkoztatottsági ráta** jelentős különbségeket mutat a régiók között (9.5. ábra): 2002-ben a három fejlett régióban 53-56 % közötti, míg a fejletlenebb

¹⁷⁹ Az 1996-os évben az 1999. évi Területi Statisztikai Évkönyvben közölt, visszamenőleg korrigált adatokat vettük figyelembe. Megjegyezzük, hogy a 2001-es népszámlálás alapján a KSH 1999-ig visszamenőleg átsúlyozta az adatokat.

két régióban 44 % körüli. A vizsgált időszakban mindvégig 10-12 %-kal magasabb a ráta a fejlett régiókban az elmaradottakhoz képest, azaz a regionális különbségek alig változtak. Megjegyezzük, hogy az utóbbi öt évben a 15-74 éves népességen belül jelentősen nőtt, mintegy 200 ezer fővel a foglalkoztatottak száma, míg 1996-ben 3648 ezer fő, addig 2002-ben már 3871 ezer fő volt.

9.5. ábra A regionális foglalkoztatottsági ráta alakulása 1996 és 2002 között (%)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek alapján saját számítás.

Megjegyzés: Az oszlop alsó része az 1996-os rátát, míg felső része az 1996-2002 közötti növekményt mutatja.

A **foglalkoztatottság növekedési üteme** is eltérő volt 1996 és 2002 között, a fejlett régiókban a korábban is magasabb foglalkoztatottság nagyobb ütemben nőtt: a Közép-Dunántúlon 5,6 százalékponttal, a Nyugat-Dunántúlon 3,8 százalékponttal (9.3. táblázat). A fejletlen régiókban a növekedési ütem nem ilyen magas, de ezen régiók között egy kiegyenlítődés figyelhető meg. A korábban kedvezőbb foglalkoztatási helyzetben levő két régióban, a Dél-Dunántúlon és Dél-Alföldön 1,1 és 1,2 százalékpont csak a foglalkoztatottság növekedése, azaz elenyésző. A mási két, viszonylag nehéz helyzetből induló régióban, Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön viszont a növekedés már jelentős, 3,5 és 2,9 százalékpont. Ezek az adatok is jelzik, hogy habár a fejlett és fejletlen régiók csoportjai közötti egyenlőtlenségek tovább nőttek, viszont a fejletlen régiók közötti eltérések mérséklődtek. Nyilván a fejletlen régiókban nincs elegendő új munkahely, emiatt alacsony a foglalkoztatottság növekedési üteme, míg Közép-Magyarországon azért lassulhatott le, mert egyre szűkösebb a munkaerőbázis.

9.3. táblázat A foglalkoztatottsági ráta alakulása megyénként és régióként (%)

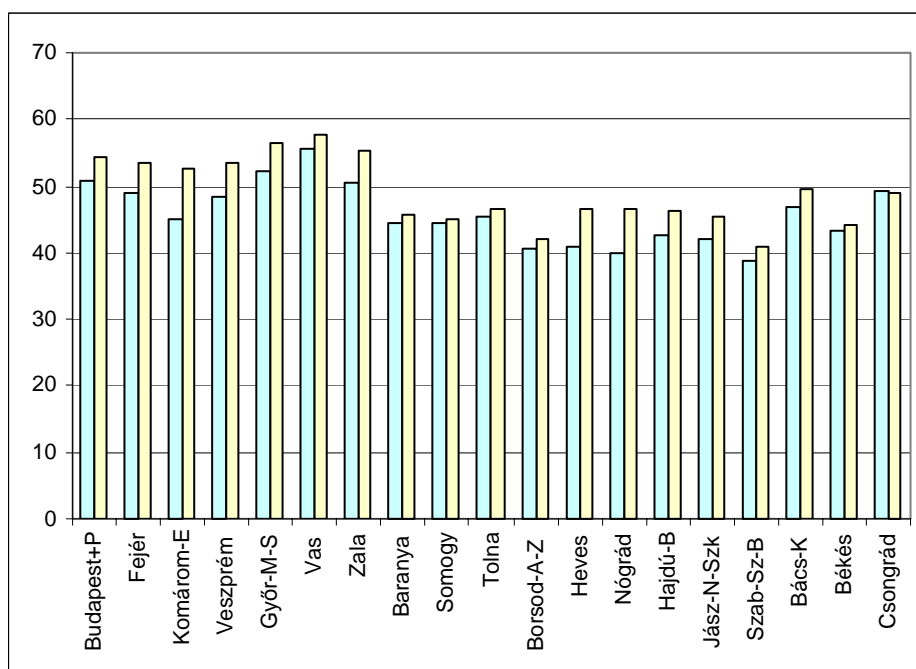
Megye, régió	1996		2002		Különbség (2002-1996) (százalékpont)
	Foglalkoztatottsági ráta (%)	Országos átlaghoz (százalékpont)	Foglalkoztatottsági ráta (%)	Országos átlaghoz (százalékpont)	
Budapest	51,5	+4,8	54,8	+4,9	+3,3
Pest	49,1	+2,4	53,6	+3,7	+4,5
Közép-M.ország	50,7	+4,0	54,4	+4,5	+3,7
Fejér	48,9	+2,2	53,4	+3,5	+4,5
Komárom-Esztergom	45,0	-1,7	52,6	+2,7	+7,6
Veszprém	48,5	+1,8	53,4	+3,5	+4,9
Közép-Dunántúl	47,6	+0,9	53,2	+3,3	+5,6
Győr-Moson-Sopron	52,2	+5,5	56,4	+6,5	+4,2
Vas	55,6	+8,9	57,8	+7,9	+1,2
Zala	50,5	+3,8	55,2	+5,3	+4,7
Nyugat-Dunántúl	52,6	+5,9	56,4	+6,5	+3,8
Baranya	44,5	-2,2	45,8	-4,1	+1,3
Somogy	44,6	-2,1	45,1	-4,8	+0,5
Tolna	45,3	-1,4	46,7	-3,2	+1,4
Dél-Dunántúl	44,7	-2,0	45,8	-4,1	+1,1
Borsod-A-Zemplén	40,7	-6,0	42,2	-7,7	+1,5
Heves	40,8	-5,9	46,6	-3,3	+5,8
Nógrád	39,9	-6,8	46,5	-3,4	+6,6
Észak-Magyarország	40,6	-6,1	44,1	-5,8	+3,5
Hajdú-Bihar	42,6	-4,1	46,2	-3,7	+3,6
Jász-Nk-Szolnok	42,2	-4,5	45,3	-4,6	+3,1
Szabolcs-Szat-Bereg	38,7	-8,0	40,8	-9,1	+2,1
Észak-Alföld	41,0	-5,7	43,9	-6,0	+2,9
Bács-Kiskun	47,0	+0,3	49,5	-0,4	+2,5
Békés	43,2	-3,5	44,3	-5,6	+1,1
Csongrád	49,4	+2,7	49,0	-0,9	-0,4
Dél-Alföld	46,6	-1,1	47,8	-2,1	+1,2
Magyarország	46,7	-	49,9	-	+3,2

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek 1999. (14.o.) és 2002. évi kiadása alapján saját számítás.

A vizsgált időszakban a **megyei foglalkoztatottsági ráta** mindenhol nőtt (kivéve Csongrád megyét), nemcsak a fejlettekben, hanem lendületes volt a munkahelyek létrehozása Hevesben és Nógrádban is (9.6. ábra, 9.3. táblázat). A jelentős növekedés ellenére 2002-re az ország „kettészakadt”: a közép-magyarországi, nyugat-dunántúli és közép-dunántúli régiók megyéiben jóval nagyobb a munkahelykínálat és a munkavállal-

lási hajlandóság is, mint az ország többi megyéjében. Két megyében, az ország északkeleti részén egy összefüggő „tömbben”, Szabolcs-Szatmár-Beregen és Borsod-Abaúj-Zemplénben igen alacsony a foglalkoztatottság szintje. A dél-alföldi régió két megyéjében, Bács-Kiskunban és Csongrádban viszonylag magas volt és maradt a foglalkoztatottság, annak ellenére, hogy a növekedési ütem mérsékelt volt, illetve stagnált. Viszont Zala, Vas és Győr-Moson-Sopron megyékben viszonylag sokan dolgoznak, jóval többen, mint az ország többi, fejlettnak minősített részén.

9.6. ábra A megyei foglalkoztatottsági ráta 1996-ban és 2002-ben (%)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek 1999. (14.o.) és 2002. évi kiadása alapján saját számítás.

Megjegyzés: a baloldali oszlop az 1996-os, a jobboldali a 2002-es adat.

A foglalkoztatottság regionális és megyei eltérései a vizsgált időszakban alig változtak, a hasonló növekedési ütemek miatt állandósultak a különbségek. Három régió (Nyugat-Dunántúl, Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl) értékei meghaladják az országos átlagot, míg a másik négy régió mindvégig átlag alatti (9.3. táblázat). A két szélső értékkel bíró régiót tekintve 1996-ban az eltérés 12 százalékpont volt, 2002-ben 12.5 százalékpont, míg a megyék esetében 1996-ban 15.7 százalékpont, 2002-ben 17 százalékpont. Azaz a megyék között kissé a különbségek. A megyék két csoportja élesen elkülöníthető: a három fejlett régió hét megyéjének foglalkoztatottsági rátája (a

9.6. ábra bal szélén) 53-58 %, míg a többi 12 megye adata (az ábra jobb szélén) 42-49 % között mozog.

9.4. táblázat A munkanélküliségi ráta és a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok aránya (%)

Megye, régió	Munkanélküliségi ráta* (%)		Korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok aránya a 15-59 évesekhez viszonyítva (%)	
	1998	2002	1998	2002
Budapest	5,5	3,7	5,5	5,3
Pest	5,9	4,3	7,4	6,7
Közép-Morszá	5,6	3,9	6,2	5,8
Fejér	7,1	6,1	4,9	5,0
Komárom-Esz.	6,5	4,1	7,7	7,9
Veszprém	6,4	4,5	4,7	5,3
Közép-Dunántúl	6,7	5,0	5,6	5,9
Győr-M-Sopron	5,1	3,9	4,7	5,3
Vas	5,5	4,8	3,8	4,8
Zala	7,9	3,6	3,4	3,8
Nyugat-Dunántúl	6,0	4,0	4,1	4,7
Baranya	8,5	7,2	8,4	9,3
Somogy	10,3	8,2	6,5	6,7
Tolna	9,5	8,4	5,8	8,7
Dél-Dunántúl	9,4	7,9	7,1	8,3
Borsod-A-Zemp.	13,8	10,5	7,4	8,5
Heves	9,7	5,7	7,8	9,2
Nógrád	10,8	8,1	7,3	12,2
Észak-Morszá	12,1	8,8	7,5	8,4
Hajdú-Bihar	9,7	6,6	7,4	8,6
Jász-Nagykun-Sz.	11,8	7,8	7,3	8,6
Szabolcs-Sz-Bereg	11,8	9,1	9,8	10,5
Észak-Alföld	11,0	7,8	8,2	9,3
Bács-Kiskun	7,8	6,2	6,5	7,6
Békés	8,1	6,9	8,9	11,1
Csongrád	5,4	5,5	8,3	10,3
Dél-Alföld	7,1	6,2	7,8	9,4
Magyarország	7,8	5,8	6,7	7,3

Megjegyzés:* A KSH 15-74 évesekre vonatkozó munkaerő-felmérése alapján.

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek 1998. és 2002. évi kiadása alapján saját számítás.

A magyar régiók foglalkoztatottsági rátája az európai országokat, régiókat tekintve nagyon alacsony, az elfogadható magarázatnak csak egyik része a munkahelyek hiánya és a **magas munkanélküliségi ráta** (Deák-Lengyel 2003). A foglalkoztatottság szorosan kapcsolódik a munkanélküliséghez, amely az elmaradottabb régiókban magas

ugyan, de a munkanélküliségi ráta nem tűnik kiugróan nagyinak (9.4. táblázat). Az inaktívak magas arányát más tényezők, az adatok mögötti társadalmi folyamatok is befolyásolták. A területi adatokat elemezve szembevetve, hogy igen magas a **korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok aránya**, a munkaképes korú lakosság kb. 7-8 %-a egészségügyi vagy más okok miatt inaktív, illetve kap ilyen jellegű nyugdíjat (1998-tól tartják nyilván a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok számát).

Magyarország a 40-59 éves korúak száma 2002-ben kb. 2800 ezer, míg a főleg ehhez a korosztályhoz tartozó korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok száma 467 ezer fő (sőt emelkedik a számuk, mivel 1998-ban csak 424 ezer fő volt). Megközelítőleg minden hatodik középkorú személy korhatár alatti rokkantsági nyugdíjas. A 15-59 évesekhez viszonyítva kiemelkedően magas, 10-12 % közötti a részarányuk Nógrád, Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Csongrád megyékben (9.4. táblázat). Miközben a munkanélküliek száma 2002-ben a munkaerő-felmérés szerint 239 ezer, a regisztrált munkanélküliek száma pedig 345 ezer fő volt. Köztudott, hogy a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok közül sokan dolgoznak, sőt a létszám emelkedése azt sejteti (miközben az öregségi nyugdíjba többen átkerültek), hogy szociális avagy egyéb szempontból könnyen hozzá lehet jutni ehhez a nyugdíjhoz.

A régiókat és megyéket tekintve a **munkanélküliek és a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok együttes aránya** a fejlett térségekben 9-11 %, míg a kevésbé fejlettekben 15-17 %. Tehát a kevésbé fejlett megyékben a munkaképes korú lakosság jelentős részének nincs munkája, emiatt vagy munkanélküli, vagy sikerült szociális támogatásként nyugdíjat szereznie, ami csak az alapvető létfenntartási szükségletek egy részére elegendő. Úgy tűnik, hogy a foglalkoztatottsági rátában meglévő területi különbségeket két tényező: a munkanélküliek és a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok száma együttesen magyarázza. Arról nem is beszélve, hogy az alkalmi és szezonális munkákból magukat fenntartó, de a munkaügyi nyilvántartásokban (és munkaerő-felmérésekben) nem megjelenő egyének várhatóan többen vannak az elmaradott régiókban.

A rendszerváltás során tönkrement állami iparvállalatok, bányák dolgozói kordedvezményes (és rokkantsági) nyugdíjba mehettek, ez a réteg olyan hosszú időre kiesett a munkából, hogy ma már jelentős részük nem tud visszakerülni a munkaerőpiacra. Szintén a 90-es évek elején került sor a termőföld reprivatizációjára, ekkor a termelőszövetkezetek nagy része megszűnt és a falvakban sokan munkanélkülivé válva rokkantsági, avagy kordedvezményes nyugdíjat szereztek. A falvakban többen úgy gondolták, hogy a mezőgazdaságból meg tudnak élni, viszont ezek a kis méretű birtokok nem versenyképesek, a tulajdonosok többsége sem maga műveli, hanem földjét bérbe adva inkább inaktívvá vált. Nyilván nagyon sok középkorú egyén egészségügyi helyzete valóban rossz, az viszont elgondolkoztató, hogy az elmaradottabb megyékben 10-12 %, míg a fejlettebbekben 4-6 %-os a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok részaránya.

Megjegyezzük, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban is magas a száz gazdaságilag aktívra (azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes szá-

mára) jutó **gazdaságilag nem aktívak száma**, amely 1999-ben 146 fő volt, miközben pl. Ausztriában 111 fő, Dániában 87 fő, Finnországban és Hollandiában 101 fő. A magyarhoz hasonlóan magas arány az EU-ban csak Görögország (138 fő), Olaszország és Spanyolország (145 fő), illetve Franciaország (128 fő) esetében figyelhető meg. A csatlakozásra váró országok közül Csehországban 99 fő, Lengyelországban 125 fő, Szlovákiában 112 fő.

A regionális és megyei foglalkoztatottsági rátákból három következtetés adódik:

- Mindegyik régióban és megyében megfigyelhető a foglalkoztatottság növekedése, azaz mindegyik régióban és megyében javult a helyzet (Csongrád megye visszaesése a statisztikai hibahatáron belül van).
- A fejlett régiókban gyorsabban nőtt a foglalkoztatottság, mint az elmaradott régiókban, így a regionális különbségek nem csökkentek, hanem inkább állandósultak, különösen alacsony a foglalkoztatottság az ország észak-keleti térségeiben.
- Az alacsonyabb foglalkoztatottságú megyékben nemcsak a munkanélküliek, hanem a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok aránya is magasabb, ami jelzi a munkaerő-bázis összetételében meglévő gondokat.

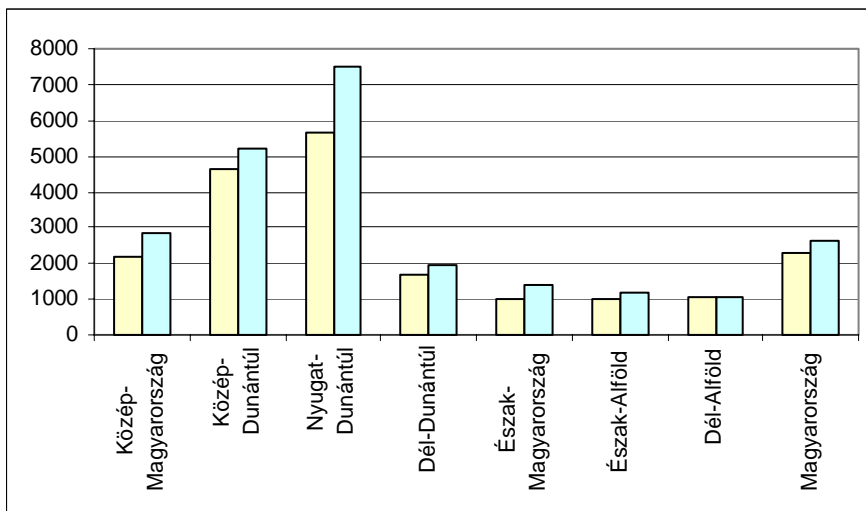
9.3.4. A régiók globális integrációja

A versenyképesség fogalma csak nyitott gazdaságban, a nemzetközi (globális) versenyben elismertett gazdasági teljesítményhez, a globális integrációhoz kapcsolódik (Éltető 2003). Régiók esetében az integráltság erőssége leginkább az **export és import adatokkal** ragadható meg, a régióbeli cégek a globális versenyben mennyire eladható termékeket, szolgáltatásokat állítanak elő. Nyilván sok vállalat, főleg a kisebbek (a nemzetközi verseny magas tranzakciós költségei miatt) nem exportálnak közvetlenül, hanem elsősorban közvetve kapcsolódnak a nemzetközi piacokhoz, pl. beszállítóként egy globális vállalat exportjában jelennek meg a termékeik, szolgáltatásaik.

A hazai statisztikai adatgyűjtésben a régiókra kimutatott export és import adatok csak a nagyobb cégek székhely szerinti adatait tartalmazza, emiatt a régió kívüli telephelyek teljesítménye is a székhelynél jelenik meg. Az is fontos, hogy a multinacionális vállalatok egy része vidéki telephelye(i) mellett általában Budapesten is létrehozott egy céget, amely több esetben a külkereskedelmet is intézi, illetve a dunántúli székhelyű cégek alföldi telephelyeinek adatai is a dunántúli régiókban jelennek meg (pl. a Suzukinak vannak alföldi beszállítói is). A KSH a feldolgozóipar exportjáról gyűjt székhely¹⁸⁰ szerinti adatokat, így az országos exportnak csak egy része jelenik meg a területi statisztikai nyilvántartásokban. Először a teljes körű export és import adatokat elemezzük, amelyek 2000-rel bezárólag álltak a rendelkezésünkre, majd a feldolgozóipar 2002. évi exportját értékeljük.

¹⁸⁰ Az adatokat 2001-ben a Gazdasági Minisztérium Regionális Információs Főosztálya közölte, a külkereskedelmi adatok és vámáru-nyilatkozatok alapján.

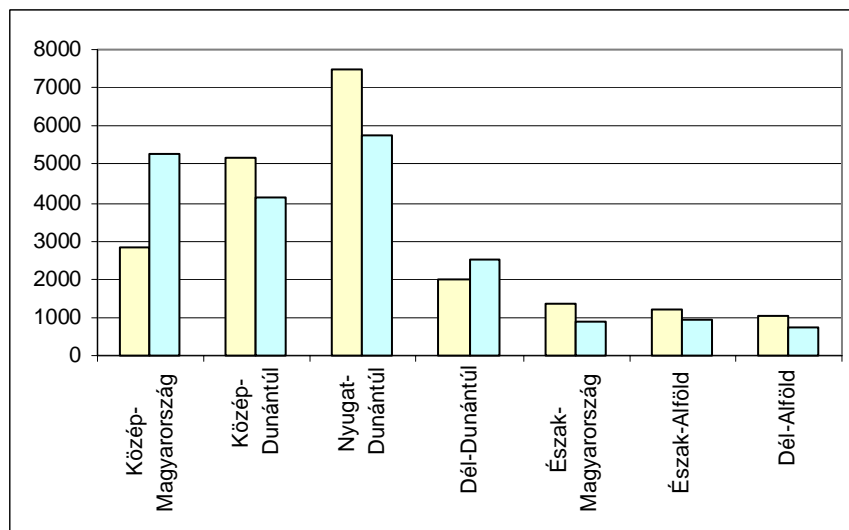
9.7. ábra A régiók egy lakosra jutó exportja 1998-ban és 2000-ben (USD)

Forrás: Gazdasági Minisztérium Regionális Információs Főosztály.

Megjegyzés: a baloldali oszlop az 1998-as, a jobboldali a 2000-es adatokat mutatja.

9.8. ábra A régiók egy lakosra jutó exportja és importja (USD, 2000)

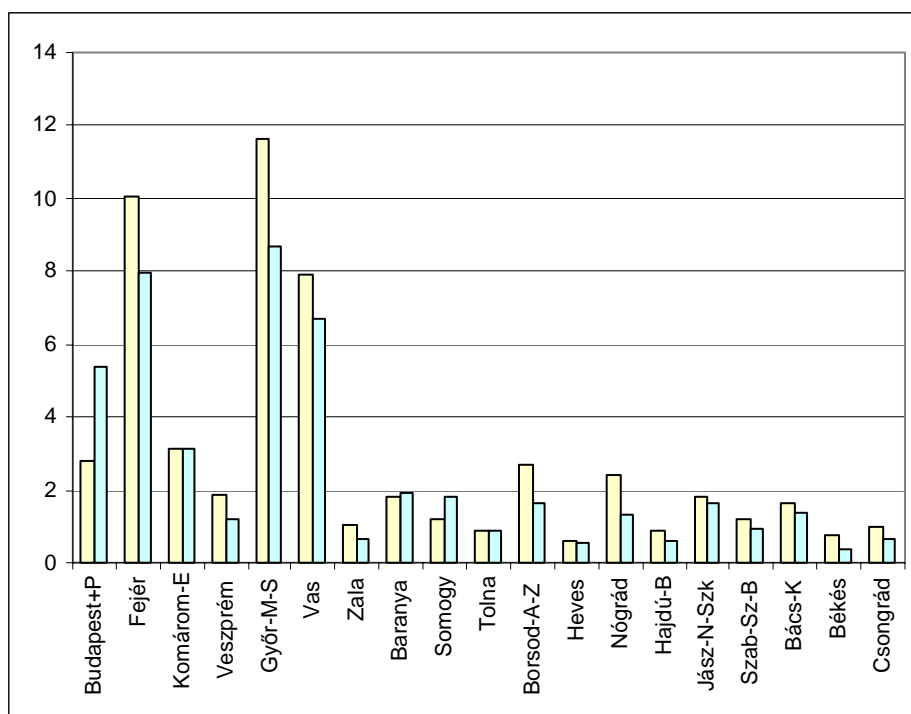
Forrás: Gazdasági Minisztérium Regionális Információs Főosztály.

Megjegyzés: a baloldali oszlop az egy lakosra jutó export, a jobboldali az import adatokat mutatja.

A magyar gazdaság gyors növekedéséhez nagyban hozzájáruló **export jőszerint három régióban képződött**: Nyugat-Dunántúlon, Közép-Dunántúlon és Közép-Magyarországon, ez a három régió 2000-ben az országos export 76 %-át állította elő (9.7. ábra). A többi négy régió exportja nem volt számottevő, lakosonként 1000 USD körül mozgott, egyedül Dél-Dunántúlon érte el a 2000 USD-t. Két év alatt, 1998 és 2000 között szinte mindegyik régióban nőtt az export, a legnagyobb arányban Nyugat-Dunántúlon, és a másik két fejlett régióban, míg a többi négy régióban jóval kisebb volt a növekedés, a Dél-Alföldön pedig stagnált. Úgy tűnik, hogy Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország is javítani tudta exportképességét.

A magyar régiók egy lakosra jutó export és import adatainak együttes vizsgálata a korábban is megfigyelt területi különbségeket mutatja (9.8. ábra). Úgy tűnik, hogy az import kapcsolódik az exporthoz, nincs közöttük számottevő különbség, egyedül Budapesten nagyobb az import (és Dél-Dunántúlon), ami több okra vezethető vissza (pl. a fogyasztási cikket importáló nagykereskedelmi cégekre). Tehát az export jelentős része az import anyagok felhasználásából keletkezik.

9.9. ábra A megyék egy lakosra jutó exportja és importja 2000-ben (ezer USD)

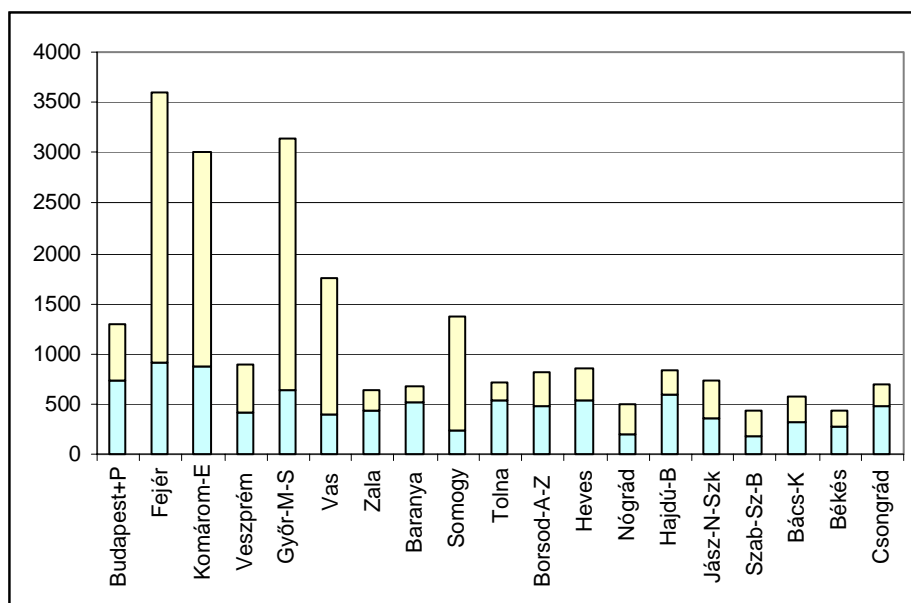

Forrás: Gazdasági Minisztérium Regionális Információs Főosztály

Megjegyzés: a baloldali oszlop az egy lakosra jutó export, a jobboldali az import adatokat mutatja.

Az export területi koncentrációja a régiókhoz képest a **megyék** esetében jóval erősebb, mivel 2000-ben lényegében három megye exportált csak nagyobb értékben (9.9. ábra). Ez azt is jelenti, hogy a többi megyében működő gazdasági szervezeteknek gyengék a nemzetközi kapcsolataik, főleg hazai piacra termelnek, csak itthon versenyeznek. Szembetűnő, hogy a fejlett régiókban levő két dunántúli megye, Veszprém és Zala is milyen keveset exportál. Ez azt is mutatja, hogy nemcsak az osztrák piachoz való közelség és a jó közlekedési lehetőség a fontos, hanem a „fogadókészség” és a szakmai kultúra, a helyi elit összefogása és felkészültsége. Illetve azt is jelzi, hogy ezekben a megyékben más megyei székhellyel rendelkező cégek telephelyei vannak jelen és kevés a multinacionális cégek részesedése is.

9.10. ábra A megyék egy lakosra jutó ipari értékesítése 2002-ben (ezer Ft)

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 2002.

Megjegyzés: az oszlop alsó része a hazai, a felső része az export értékesítést mutatja.

Az **ipari értékesítésének székhely szerinti adatai**, ebből a hazai és export értékesítés részesedésének területi különbségei megerősítik a korábban írottakat (9.10. ábra). 2002-ben négy megyében volt kiemelkedő az ipari értékesítés, mindegyik a korábban is fejlettnak minősített megyék közül került ki. Egyedül Komárom-Esztergom számít újnak, ahol 2001 után jelentős befektetések történtek, megjelentek külföldi érdekltségű iparvállalatok. A hazai piacra történő értékesítésben nem jelentősek a megyék közötti különbségek, viszont az exportban már számottevőek. Az adatok arra is utalnak, hogy az országos ipari exportot területileg nagyon koncentráltan elhelyezkedő cégek

koordinálják, a megyék többségéből alig kerül ki versenyképes termék a külföldi piacokra.

Az exportot az importtal összehasonlítva, illetve az ipari értékesítésből az export részarányát vizsgálva a **multinacionális vállalatok összeszerelő telephelyeinek** fontossága emelhető ki. A két dunántúli régióra, illetve a régiókon belül Győr-Moson-Sopron, Fejér, Komárom-Esztergom és Vas megyékre jellemző, hogy külföldről behozott alkatrészeket szerelnek össze és szállítják vissza külföldre, azaz a **multinacionális cégen belüli áruszállítási kapcsolatok** jelennek meg úgy, mint az ország (régió, megye) exportja és importja. Pl. 2000-ben mindkét fejlett dunántúli régió exportjának és importjának 70-75 %-a két árucsoportból származott: gépek és mechanikus berendezések, valamint járművek és részegységei. A régiók exportját részletesen vizsgálva az Audi, az Opel, a Philips, az IBM stb. cégen belüli szállításai a döntőek. Megállapítható, hogy két régió, pontosabban négy megye bekapcsolódott a nemzetközi versenybe, mégha összeszerelő üzemekkel is. Továbbá a főváros és régiója már szolgáltatásokat is exportál, míg a többi négy régió, illetve 15 megye részvétele a nemzetközi versenyben nagyon alacsony szintű, alig vannak traded jellegű, nemzetközileg is versenyképes iparágaik és cégeik.

A területi export és import adatok elemzéséből adódó két fontos következtetés:

- Az ország exportjának döntő része három régióból (és három-négy megyéből) származik, a többi régió (és megye) exportja nem számottevő, az export 1998 utáni növekedése szintén a fejlett régiókban figyelhető meg.
- Az exporthoz számottevő import társul, ami jelzi, hogy az exportáló cégek inputjait főleg importból fedezik, nem sok hazai alapanyagot és félkészterméket használnak, azaz a multinacionális cégek helyi érdekeltségei nem ágyazódtak be a hazai gazdaságba, hanem szigetszerűen működnek.

A regionális versenyképesség alapkategóriáinak rövid áttekintése után sajátos területi folyamatok rajzolódnak ki Magyarországon. Megfigyelhető egy gyorsan fejlődő térség, amely a főváros vonzáskörzetére terjed ki, valamint a Budapest-Balaton-Sopron „háromszögre”. Ebben térségben gyorsan bővül gazdasági kibocsátás, amely magas munkatermelékenységgel párosul és jelentős export (import) vonzata van, a foglalkoztatottsági ráta is jóval meghaladja az ország többi részén megfigyelhető. A fenti térségen kívüli régiók és megyék inkább „követő jellegűek”, mindegyik alapkategória jóval alacsonyabb értéket ér el és 1996 utáni növekedési üteme is kisebb. Ezekben a térségekben kevés az exportképes vállalat, emiatt magasabb a munkanélküliség és magyar sajátosságként a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok is igen sokan vannak, mintegy látens munkanélküliségként. A vizsgált adatok mutatják, hogy mindenhol javult a gazdaság helyzete, de nagyon eltérő ütemben, így a területi különbségek rohamosan tovább nőnek.

9.2. A regionális versenyképességet befolyásoló alaptényezők

A magyar régiók és megyék versenyképességét mérő alapkategóriák vizsgálata kimutatta, hogy az ország növekvő gazdasági teljesítménye csak három régió, pontosabban **négy-öt megye versenyképességének** gyors javulására vezethető vissza. Az előző pontban vizsgált mutatók, az alapkategóriák ex-post jellegűek, csak mérik a versenyképességet, de nem utalnak arra, hogy a versenyképesség adott szintje és változása mitől függ. Kérdés, az egyes régiókban milyen tényezőkre vezethető vissza a versenyképesség javulása? Mivel a versenyképességet lényegében a tartós gazdasági fejlődéssel hoztuk kapcsolatba, ezért a regionális fejlődés számtalan magyarázatát fel lehetne használni.

A versenyképességgel, régiók sikerességével foglalkozó vizsgálatok alapján a régiók fejlődésére ható tényezők a piramis-modellben is rendszerezhetők (lásd 8. fejezet). A versenyképességi alapkategóriákat, mint okozatot főleg az ún. **alaptényezők**, az okok befolyásolják, amelyek viszonylag rövid távon hatnak és döntően gazdasági jellegűek. Az alaptényezők egyrészt a versenyképesség árnyaltabb felméréséhez használhatók fel, másrészt a régiók, térségek területfejlesztési koncepcióinak és stratégiai programjainak kidolgozásához is, mint „orientáló” fejlesztési irányelvek: kívülről jövő befektetések, infrastruktúra és humán tőke, kutatás-fejlesztés, kis- és középvállalkozások, intézmények és társadalmi tőke. Az öt alaptényezőt összetett mutatórendszerrel lehet vizsgálni, jelen fejezetben csak a hazai területi különbségeket leginkább kifejező mutatókat elemezzük.

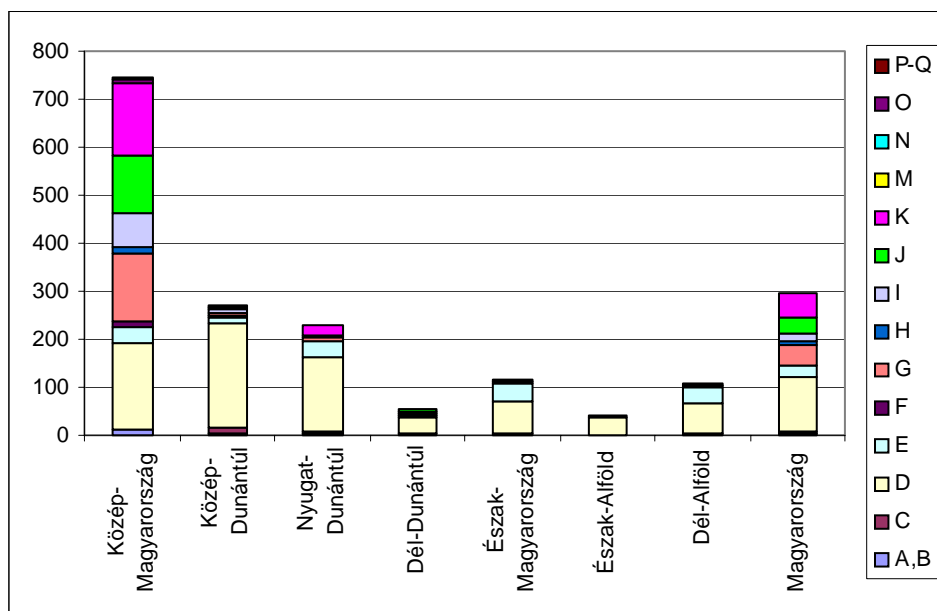
9.2.1. Kívülről jövő befektetések

A régiók gazdasági fejlődésének egyik mozgatórugója az a képességük, hogy odavonzzák és megtartsák a magas hozzáadott értéket produkáló gazdasági tevékenységeket. A regionális fejlődésre fontos hatást gyakorol, amikor a nemzetközi cégek többsége helyi érdekeltségét, új telephelyét integrálja a helyi gazdaságba, azaz kialakítja beszállítói, helyi üzleti kapcsolatait (nemcsak félkésztermékek, hanem helyi szolgáltatások: energia, szállítás stb. esetében is). Lényegében a kumulatív regionális fejlődés elindításához és fenntartásához szükséges regionális multiplikátor hatásokat idézhetik elő (lásd 4. fejezet). Nemcsak nemzetközi tőkéről van szó, hanem a régió kívüli, akár más hazai régióból érkező tőkéről is. A régió kívülről jövő befektetések közül a magyar régióknál főleg a külföldi működő tőke fontossága emelhető ki. Megjegyzem, hogy a külföldi érdekeltségű cégek száma alapján más területi eltérések adódnak, mint a jegyzett tőkét vizsgálva (Szónokyné Ancsin 2001).

A **külföldi működő tőke** regionális eloszlásából kitűnik, hogy Budapesten szinte mindegyik ágazatban jelentős külföldi érdekeltségek vannak, amelyek ezen régió versenyképességének megerősödését nagyban elősegítik (9.11. ábra). A nyugat-dunántúli és közép-dunántúli régiók versenyképességének javulása elsősorban a feldolgozóipar-

ban levő külföldi érdekeltségű vállalatoknak köszönhető, amelyek főleg exportra termelnek. Az elmaradott régiókban alacsony a feldolgozóiparban levő külföldi tőke, ezért sem jelentős ezen régiók exportja. Észak-Magyarországon és Dél-Alföldön jelentős a **villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás (E)** ágazatban a külföldi tőke, mivel a vidéki gáz-, villamos áram stb. szolgáltató cégeket privatizálták. Ezek a cégek bizonyára hatékonyabban működnek, mint korábban, de nontraded jellegűek, nem exportálnak és nem élénkítik a helyi gazdaságot, nincsenek helyi beszállítók (azaz nincsenek regionális multiplikátor hatásaik), így a regionális GDP növekedéséhez alig járulnak hozzá.

9.11. ábra A külföldi érdekeltségű vállalkozások egy lakosra jutó jegyzett tőkéje a régiókban gazdasági ágak szerint (2001, ezer Ft/lakos)

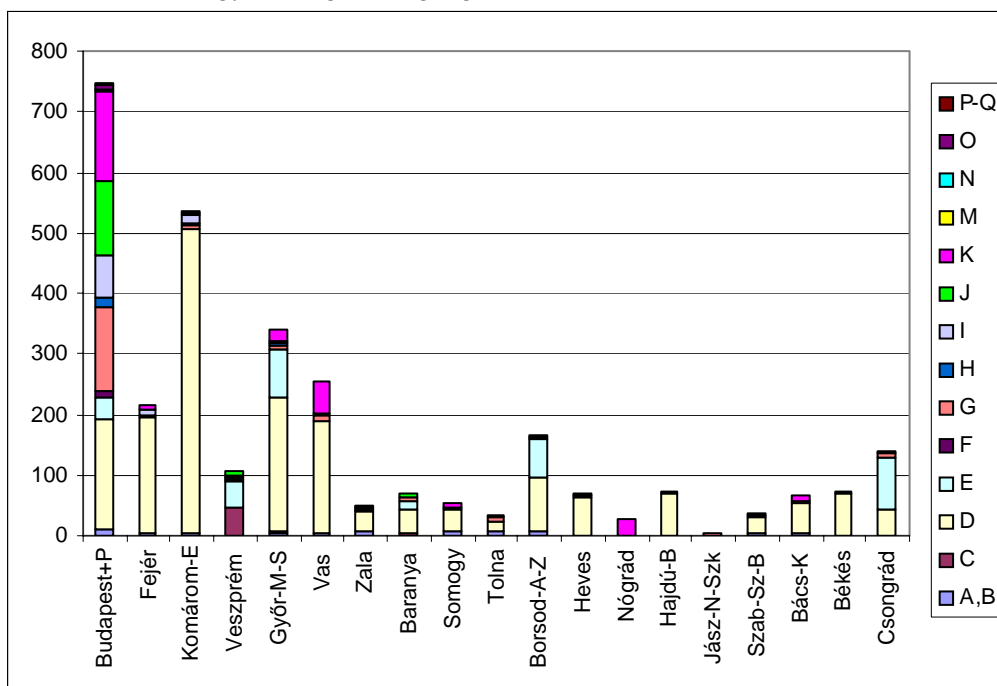
Forrás: KSH megyei statisztikai tájékoztatók 2002/4.

Megjegyzés: A+B: mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat; C: bányászat; D: feldolgozóipar; E: villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás; F: építőipar; G: kereskedelem, javítás; H: szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás; I: szállítás, raktározás, posta és távközlés; J: pénzügyi tevékenység; K: ingatlanügyletek; M: oktatás; N: egészségügy és szociális ellátás; O: egyéb közösségi, személyi szolgáltatás.

A **gazdasági szerkezetváltást** Magyarországon döntően a külföldi működő tőke segítette elő, amelynek kb. kétharmada a közép-magyarországi régióban koncentrálódik. A fővárosban és vonzáskörzetében a feldolgozóipar (D) mellett a kereskedelem és javítás (G), szállítás, raktározás, posta és távközlés (I), pénzügyi tevékenység (J), ingatlanügyletek és üzleti szolgáltatások (K) ágazatokban magas a külföldi érdekeltségek aránya. Nyilván a külföldi cégek többsége jelentős tőkét budapesti székhelyű cégekbe

fektetett (bankokba, biztosítóba stb.), vidéken ezen cégeknek legfeljebb telephelyeik, fiókjaik vannak. A másik két fejlettnak minősíthető régióban a külföldi feldolgozóipari befektetések jelentősek, illetve Nyugat-Dunántúlon részben az ingatlanügyletek (K) is. Míg a négy elmaradottabb régióban nemcsak alacsonyak a külföldi befektetések, hanem a feldolgozóiparon (D), illetve a villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátáson (E) kívül más ágazat alig jelent meg. Szembetűnően alacsony a külföldi tőke a dél-dunántúli régióban, habár ha az E ágazatot (aminek a regionális multiplikátor hatása elenyésző) leszámítjuk, akkor a négy elmaradott régióban egyformán alacsony értéket kapunk.

9.12. ábra A külföldi érdekeltségű vállalkozások egy lakosra jutó jegyzett tőkéje a megyékben gazdasági ágak szerint (2001, ezer Ft/lakos)

Forrás: KSH megyei statisztikai tájékoztatók 2002/4.

Megjegyzés: A+B: mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat; C: bányászat; D: feldolgozóipar; E: villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás; F: építőipar; G: kereskedelem, javítás; H: szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás; I: szállítás, raktározás, posta és távközlés; J: pénzügyi tevékenység; K: ingatlanügyletek; M: oktatás; N: egészségügy és szociális ellátás; O: egyéb közösségi, személyi szolgáltatás.

A külföldi működő tőke régiók közötti eloszlását tekintve kiemelhető, hogy az elmaradottabb régiókban alig található külföldi vállalatok magyar székhelyei, részben ennek tudható be, hogy ezen régiók exportja is alacsony. Vidéken szinte csak a feldol-

gozóiparban és az energiaszektorban vannak külföldi érdekeltségű cégek, más ágazatokban elvétve. Ez több okra vezethető vissza, részben hiányos az infrastruktúra (autópályák), részben sem a munkaerő, sem a helyi vezetés nem versenyképes, azaz a régiók nem képesek odavonzani a külföldieket. A másik ok pedig egyértelműen a településhálózatban keresendő, a vidéki régiókban alig vannak olyan városok, amelyek méretüknél fogva a nemzetközi versenyben „kapuvárosként” funkcionálhatnának. Megjegyezzük, hogy itt jegyzett tőkéről van szó, azaz a székhely szerinti adatnyilvántartásról, a telephelyek szerinti adatok valószínűleg más képet mutatnak. Lényegében ezen cégek „térségi bázisát”, a külföldi cégeket működtető hazai részlegek döntéshozó és végrehajtó részlegeinek térbeli eloszlását mutatják az adatok.

A megyékben vizsgálva az egy lakosra jutó külföldi működő tőke ágazati eloszlását, a régiókhoz hasonló kép rajzolódik ki (9.12. ábra). A versenyképes megyékben (Fejér, Győr-Moson-Sopron) magas a külföldi tőke aránya, főleg a feldolgozóiparban. Ezekhez a megyékhez zárkozott fel 2000 után Komárom-Esztergom megye, ahol a külföldi tőke nagyarányú megjelenését követően nyilván a gazdasági kibocsátás is élénkülni fog. Ha leszámítjuk az (E) energiaszektor (amely Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron és Csongrád megyékben magas), akkor alig van külföldi tőke a nyugat- és közép-dunántúli régiók megyéin kívül (ott sincs sem Zala, sem Tolna, sem Veszprém megyékben). Azaz úgy tűnik, hogy a külföldi tőke „csomókban” települt le, ezeken a helyeken néhány globális vállalat hajtott csak végre jelentős befektetést, illetve őket követte több kisebb külföldi érdekeltségű cég. Mivel az adatok székhely szerint vannak nyilvántartva, ezért a külföldi cégek helyi „bázisai” a fejlett régiókon belül is csak néhány megyében, pontosabban néhány városban koncentrálnak. Mindegyik megyében a darabszámot tekintve sok külföldi érdekeltségű cég van, de ezek tőkéje nem jelentős, még akkor sem, ha megvásárolták valamelyik magyar vállalatot. Nyilván ahol nincs külföldi működő tőke, ott kevesebb külföldi szakértő is dolgozik, részben emiatt gyengébbek a nemzetközi üzleti kapcsolatok is, így sem az export, sem a hozzáadott érték nem tud gyorsan bővülni.

A fentiek alapján a kívülről jövő befektetésekkel, ezek közül is a legfontosabbnak tartható külföldi működő tőkével kapcsolatban a következőket emeljük ki:

- Jelentősebb nemzetközi üzleti kapcsolatokkal és külföldi befektetésekkel csak a főváros és négy megye (Győr-Moson-Sopron, Fejér, Vas és újabban Komárom-Esztergom) rendelkezik.
- A fejlettnek tekintett régiók is heterogének, mivel sem Zala, sem Veszprém megye nem vonzza a külföldi tőkét, az elmaradott régiókban viszont sehol sincs olyan megye és nincsenek növekedési pólusok, ahol a külföldi cégek letelepedtek volna.

9.2.2. Infrastruktúra és humán tőke

A regionális gazdasági teljesítmény növeléséhez egyaránt fontos a fizikai (műszaki) infrastruktúra, pl. a fejlett közlekedési és telekommunikációs hálózatok, valamint a

humán tőke színvonala, képzettsége is (Fleischer 2003). A humán tőke színvonala főleg a meglévő szakmai kultúrától, családi motivációktól és az oktatási, képzési rendszerek hatékonyságától függ, elsősorban a **munkaerő iskolázottságával mérhető**.

9.5. táblázat A munkaerő összetételének és az infrastruktúra kiépültségének fontosabb mutatói

Megye, régió	Iskolai végzettség a megfelelő korúak %-ában és a korösszetétel			Az infrastruktúra kiépültségének néhány jellemzője		
	18-X éves, legalább középszintű érettségi*	25-X éves, egyetemi, főiskolai oklevél*	Öregedési index % (2002)	Egy km vízvezetékre jutó közcsatorna	Távbeszélő-fővonalak száma 1000 lakosra	Kábeltelevíziós hálózat**
Budapest	58,7	23,8	142,2	995,3	452	487
Pest	37,5	11,7	75,4	600,1	283	311
Közép-Mországi	51,0	19,4	110,6	745,4	386	430
Fejér	34,7	10,8	83,6	512,9	281	478
Komárom-Esztergom	34,4	9,7	86,0	733,6	287	704
Veszprém	33,6	10,6	92,6	397,9	297	583
Közép-Dunántúli	34,3	10,4	87,2	514,1	288	577
Győr-Ménfőcsanak-Sopron	38,1	11,7	95,2	712,7	314	585
Vas	35,8	10,6	99,1	425,3	309	480
Zala	33,6	10,1	108,8	530,8	293	620
Nyugat-Dunántúli	36,1	10,9	100,2	574,0	306	568
Baranya	34,9	11,0	97,8	341,7	279	558
Somogy	30,5	9,3	96,1	252,7	288	426
Tolna	29,2	9,0	96,1	349,4	277	471
Dél-Dunántúli	32,0	9,9	96,8	306,9	282	491
Borsod-Abaúj-Zemplén	34,0	9,5	80,9	467,0	249	528
Heves	33,4	9,9	104,9	485,0	288	327
Nógrád	30,0	7,8	99,1	311,3	286	280
Észak-Magyarországi	33,2	9,3	89,3	435,1	265	432
Hajdú-Bihar	34,0	10,8	77,3	331,2	261	363
Jász-Nagykun-Szolnok	30,5	8,9	93,2	461,8	261	236
Szabolcs-Szatmár-Bereg	28,3	8,3	66,3	461,6	220	210
Észak-Alföldi	30,9	9,4	76,8	423,3	246	273
Bács-Kiskun	28,9	9,0	95,1	303,3	274	249
Békés	30,1	8,1	106,2	309,5	269	306
Csongrád	38,6	12,5	101,2	314,8	278	410
Dél-Alföldi	32,3	9,8	100,1	308,6	274	316
Magyarország	38,2	12,6	95,4	483,6	305	425

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 2002.

Megjegyzések: * Népszámlálási adat, 2001. Öregedési index: az idős népesség a gyereknépesség %-ában. ** Kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakások száma 1000 lakásra vetítve.

Az iskolai végzettséget tekintve a **régiók között jelentős különbségek** vannak (9.5. táblázat). A közép-magyarországi régióban mind az érettségizettek, mind a diplomával rendelkezők aránya másfélszer haladja meg az országos átlagot. A vidéki régiók között alig van eltérés az érettségizettek (30,9-36,1 % közötti) és a diplomások (9,3-10,9 % közötti) arányában. A fejlettebb régiókban csak kissé magasabb a munkaerő iskolai végzettsége, mint az elmaradottakban.

A fővároson kívül, azaz vidéken a **megyék között alig van eltérés**, az érettségizettek aránya 28,3 % (Szabolcs-Szatmár-Bereg) és 38,6 % (Csongrád), míg a diplomások aránya 7,8 % (Nógrád) és 12,5 % (Csongrád) között mozog. A közép- és nyugat-dunántúli régiók megyéiben magasabb az iskolázottság szintje, mint máshol, a többi megye közül csak az egyetemi városokkal (Szeged, Pécs, Debrecen) rendelkezők közelítik meg az országos átlagot. A dunántúli régiókban nem véletlenül telepedett le több autópári és elektronikai világcég, mivel ott mindkét iparágnak komoly hagyománya volt (Rába, Ikarus, Videoton stb.), felkészültebb munkaerőt és fogadókész helyi társadalmat találtak.

A humán tőke összetételére, a korszerkezetre utal az **öregedési index**. Budapest sajátos helyzetben van, az adatok alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy Pest megyében, a fővárosi vonzáskörzetben található azok a gyermekes családok, olcsóbb és egészségesebb lakókörnyezetben, ahonnan a felnőttek naponta ingáznak a fővárosba. Az adatokból az derül ki, hogy a fejlettebb megyékben fiatalabb a lakosság, míg a kevésbé fejlett Zala, Heves, Békés és Csongrád megye lakossága előregedett. Viszont az elmaradottabb megyék közül Szabolcs-Szatmár-Beregen, Hajdú-Biharban és Borsod-Abaúj-Zemplénben, azaz egy összefüggő észak-keleti térségben viszonylag fiatal a lakosság, valószínűleg a roma népesség magasabb aránya miatt.

A humán tőke térbeli sajátosságai röviden úgy jellemezhetők, hogy a fővárosban és a fejlett megyékben képzetesebb a munkaerő, magasabb az átlagos iskolai végzettség, míg az elmaradott régiókban ezt a szintet csak a nagyobb egyetemi városokkal rendelkező megyék érik el. Valószínű, hogy a sikeres régiókban magasabb a kvalifikált vállalati alkalmazottak aránya, erre vezethetők vissza a regionális különbségek, mivel a közsférában dolgozó diplomások hasonló arányban vannak mindenütt. A lakosság előregedése is követi ezt a trendet, a fővárosi és az észak-keleti térségek ellenpéldája ellenére. Ezt a területi differenciát felerősítik a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok arányáról korábban írottak (9.4. táblázat).

Az **infrastruktúra** szükséges de nem elégséges feltételét jelenti a gazdasági kibocsátás növekedésének. Fontos az infrastruktúra fejlesztések időbeli kihatása is, mint a városfejlesztések egyik kiemelt kérdésköre évtizedekre meghatározza egy-egy város fejlődésének lehetőségeit (Kóródi-Köszegfalvi 1971; Lados 1994). Az infrastrukturális beruházások önmagukban nem mérséklék a regionális különbségeket (pl. az útépités hamar véget ér), hiszen a regionális növekedés az infrastruktúra által nyújtott lehetőségek eredményes gazdasági kihasználásától, a tényezők hatékony alkalmazásától függ. Mint említettük, az infrastruktúra kiépülése csökkenti a vállalatok versenyhátrányát, de automatikusan nem növeli versenyelőnyeiket (pl. nálunk is sok ipari park üresen áll).

Az infrastruktúra egyik legfontosabb része a **közlekedési hálózat**, nemcsak a közúti, hanem a vasúti és légi közlekedése is (Ehrlich 2000). A magyar régiók versenyképességénél, a külföldi működő tőke letelepedésénél kimutatható az **autópályák** hatása. A Bécs-Budapest közötti M1-es autópálya a nyugat-dunántúli és a közép-dunántúli régió halad keresztül, a Budapest és Balaton közötti M7-es autópálya pedig a közép-dunántúli régió. Elkezdődött a Budapestről kiinduló további autópályák (M3 és M5) építése, de a többi régióknak még csak a széléig, közepéig értek el. Magyarország egyetlen nemzetközi repülőtere is Budapesten található. Azaz a fővároson kívüli két sikeres régió versenyképességének javulásában az osztrák határhoz való közelség, valamint az autópályák kiépültsége is hozzájárult. A többi régió közúti elérhetősége gyenge, emiatt is alacsony a külföldi működő tőke nagysága és részben ennek következtében az export és a gazdasági kibocsátás.

Az infrastruktúra fogalma igen tág, kiépültségének és színvonalának mérésére a versenyképességgel kapcsolatban összetett mutatórendszereket (lásd 6. és 8. fejezet) alkalmaznak (Ehrlich 2003). A települések infrastrukturális színvonalát, ezzel kapcsolatban a kisebb vállalkozások üzleti környezetének minőségét jól érzékelteti a **közüzemi közcsatornák kiépítettsége** (9.5. táblázat). A vezetékes ivóvíz a települések többségében kiépült, amit megkésve és vontatottan követ a közcsatornák elkészítése. Ez a mutató a fejlett régiókban és megyékben meghaladja az országos átlagot, míg a kevésbé fejlettekben jócskán elmarad tőle. Minden bizonnyal a kiépítetlen közcsatorna hálózat is oka és egyúttal következménye annak, hogy a külföldi cégek és szakemberek vonakodnak letelepedni az Alföldön.

Napjainkban az információk elérhetősége, a **gyors kommunikációs hálózat** a piaci versenyben való sikeresség egyik legfontosabb háttérfeltétele (9.5. táblázat). A távbeszélő fővonalak igen fontosak, annak ellenére, hogy a mobil telefonok robbanásszerűen elterjedtek, mivel olcsóbb és lehetővé teszi az Internet elérhetőségét. Hasonlóan fontos a kábeltelevíziós hálózatokba bekötött lakások aránya, mivel olcsó és gyors számítógépes kapcsolatra adnak lehetőséget. Mindkét mutatónál a korábban többször megfigyelt területi különbségek adódnak, a fejlett térségekben a számítógépes hálózatok elérhetősége jóval könnyebb, mint az elmaradottabbakban (Barsi 2003).

A munkaerő mobilitásához, az információk gyors továbbításához szükséges eszközökkel való ellátottság is a korábban többször feltárt térbeli különbségeket mutatja (9.6. táblázat). A fejlett régiókban valamivel több személygépkocsi, személyi számítógép és mobil telefon található. Főleg az Internet széles körű elérhetőségét és a háztartásokban levő **személyi számítógépeket** tartom fontosnak, nemcsak mint „írógépeket”, hanem főleg az üzleti, jogszabályi, pályázati stb. információk gyors elérése, olcsó továbbítása miatt. Az is lényeges, hogy a fiatalabb generációk szokják meg az otthoni számítógép használatot, mint egyik legfontosabb jövődöbéli munkaeszközüket. Aggasztó jelenség, hogy a főváros és Közép-Dunántúl kivételével alacsony a számítógéppel ellátott háztartások aránya.

9.6. táblázat Néhány tartós fogyasztási cikk 100 háztartásra jutó száma (2002)

Megye, régió	Személygépkocsi	Személyi számítógép	Mobiltelefon
Közép-Magyarország	45	29	87
Közép-Dunántúl	54	25	99
Nyugat-Dunántúl	51	19	85
Dél-Dunántúl	51	18	78
Észak-Magyarország	37	17	69
Észak-Alföld	46	19	88
Dél-Alföld	43	13	77
Magyarország	46	21	84

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 2002.

Megjegyzés: a KSH mintavételes háztartásstatisztikai adatgyűjtéséből származó adatok.

Az infrastruktúra és a humán erőforrás területi adatait áttekintve két megállapítást emelek ki:

- A lakosság iskolai végzettsége a főváros kivételével alacsony, az elmaradott megyékben valószínűleg kevés a tapasztalattal rendelkező, felsőfokú végzettségű, az üzleti életben sikerre esélyes vállalati szakember.
- Az információs társadalom alapjának számító hálózati infrastruktúra kiépültsége térben is jelentős hiányosságokat mutat, előrevetítve a területi különbségek további kiéleződését.

9.2.3. Kutatás-fejlesztés

A K+F a vállalatok versenyképességét hosszabb távon egyértelműen befolyásolja, mivel előkészítheti az innovációk, új technikák és új termékek gyors, a többi versenytárs előtt történő bevezetését. A hatékonyabb, termelékenyebb eljárások és eszközök érkehetnek régió kívülről (technológia transzfer, know-how), de egy régió versenyképességének tartós növekedését elsősorban a régióbeli eredményes K+F tevékenység segítheti elő, amihez a régióban **fejlett innovációs kultúra** szükséges. Az elmaradott régiókban az innovációs kultúra fejlesztése azért fontos, hogy a vállalkozások gyorsan és hatékonyan tudják adaptálni a legújabb innovációkat (neofordista és tudásalkalmazó régiók követő stratégiái), míg a nagy szolgáltató centrumokban, ipari központokban (tudásteremtő régiókban) az önálló kutatásokra alapozott fejlesztéseknek is kialakulhatnak a személyi és intézményi feltételei (Gál 2000; Dóry-Rechnitzer 2000).

A **regionális innovációs tevékenység** nehezen mérhető, az összehasonlító kutatásoknál a kutatás-fejlesztéssel foglalkozók és a tudományos minősítéssel rendelkezők száma, a ráfordítások GDP-hez történő viszonyítása és a K+F beruházások nagysága alapján szokás vizsgálni (Dóry 2001). De nyilván ezek az adatok csak az innovációs háttér egyes tényezőinek jelenlétét jelzik, mivel a tényleges alkalmazásokat, a gazdaságra gyakorolt üzleti hatásokat, a kutatások eredményeinek térbeli alkalmazását nem

mutatják. A fejlődő országokra, így részben Magyarországra is jellemző, hogy a hazai oktatási és kutatási ráfordítások és erőfeszítések eredményei nem itthon, hanem a fejlett országok globális vállalatainál kamatozónak.

9.7. táblázat A kutatás-fejlesztés néhány adata (2002)

Megye, régió	Kutató és fejlesztők száma 10.000 foglalkoztatottra	Tudományos fokozattal rendelkezők száma 10.000 foglalkoztatottra	K+F ráfordítások/GDP (%)*	K+F beruházás/összes nemzetgazdasági beruházás (%)
Budapest	125	77	2,3	2,1
Pest	15	12	0,6	2,9
Közép-Mország	83	52	2,0	1,7
Fejér	22	7	0,9	0,7
Komárom-Eszts.	5	1	0,2	0
Veszprém	24	18	1,2	2,3
Közép-Dunántúl	17	9	0,8	0,9
Győr-M-Sopron	26	16	0,7	0,7
Vas	8	6	0,2	0,1
Zala	2	0	0	0
Nyugat-Dunántúl	14	9	0,4	0,3
Baranya	34	37	1,3	1,0
Somogy	8	7	0,3	0,2
Tolna	2	1	0	0
Dél-Dunántúl	17	18	0,6	0,3
Borsod-A-Zemplén	19	18	0,8	0,1
Heves	10	9	0,3	0,2
Nógrád	1	-	0	0
Észak-Mország	13	12	0,3	0,1
Hajdú-Bihar	51	48	1,8	1,2
Jász-Nk-Szolnok	8	2	0,3	0,7
Szabolcs-Sz-Bereg	9	8	0,2	0
Észak-Alföld	24	21	0,8	0,7
Bács-Kiskun	11	4	0,5	0,3
Békés	8	6	0,4	0,8
Csongrád	60	59	2,1	1,8
Dél-Alföld	26	22	1,0	1,0
Magyarország	39	27	1,3	1,0

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 2002.

Megjegyzés: * a GDP 2001-es érték (Ft), ágazatok összesen (alapáron, Ft).

Magyarországon a K+F intézményi és személyi feltételei, a **kutató-fejlesztő állások és tudományos minősítettek** a fővárosban tömörülnek, részben az állami intézményekben (9.7. táblázat). A kutatók 66 %-a, a tudományos minősítettek 60 %-a a

közép-magyarországi régióban, sőt, Budapesten dolgozik, míg a többi régióban jóval kevesebben foglalkoznak K+F tevékenységekkel. Szembetűnő, hogy a fejlettnak minősített dunántúli régiókban és megyékben milyen alacsony szintű a kutatás-fejlesztés, megerősíthető az a közismert megállapítás, hogy az ottani magas GDP nem az innovációkból származik.

A közép-magyarországi GDP arányos K+F ráfordítás 2,0 % (a budapesti 2,3 %), amely megegyezik az EU-átlaggal. Ehhez képest a nyugat-dunántúli 0,4 %, avagy az észak-magyarországi 0,3 % elenyésző. A 2002. évi K+F beruházások ezen területi különbségek továbbélését mutatják, mivel az aránytalanságok nem mérséklődnek. A megyék adatait tekintve az állami egyetemek és egy-két nagyobb vidéki MTA kutatóintézet (Szegeden, Debrecenben) hatása mutatható ki, azaz nem érzékelhető az üzleti szféra K+F tevékenysége. Ahol nincs nagyobb állami egyetem, ott kutató-fejlesztők sincsenek, ez látható abból, hogy 11 megyében minimális az innováció személyi és intézményi háttere.

A fenti adatok alapján a közép-magyarországi régióban kiemelkedően magas a K+F tevékenység, az országos átlagot kétszeresen meghaladják az alapvető mutatók. A többi régióban alig folyik kutatás, azoknak nagyobb része is olyan egyetemi tanszékeken, avagy közintézményekben, amelyek alig állnak kapcsolatban a helyi üzleti szférával. A gyorsan fejlődő nyugat-dunántúli, valamint a közép-dunántúli régiókban is alig végeznek kutatás-fejlesztést, a K+F ráfordítások és beruházások elenyészőek, nyilvánvalóan ezen régiók sikere a multinacionális cégek részére történő feldolgozóipari (összeszerelő), és nem az innovatív és kutatásigényes tevékenységektől függ. Az adatok egyértelműen jelzik, hogy a magyar régiók neofordisták, egyedül a közép-magyarországi régiónál kérdéses, hogy tudásalkalmazó, avagy már tudásteremtő (bővebben lásd a 11. fejezetben).

9.8. táblázat A szabadalmak regionális adatai

Régiók	Megadott szabadalmak száma belföldön		Megadott szabadalmak száma külföldön	
	2001	2002	2001	2002
Közép-Magyarország	79	59	121	150
Közép-Dunántúl	14	7	1	1
Nyugat-Dunántúl	10	5	3	4
Dél-Dunántúl	7	7	11	3
Észak-Magyaror.	0	6	1	-
Észak-Alföld	7	9	7	8
Dél-Alföld	42	13	31	7
Magyarország	159	106	175	173

Forrás: KSH A magyar régiók zsebkönyve, 2001 és 2002.

A **szabadalmak** többsége is a fővárosban születik, a többi régióban csak elvétve (9.8. táblázat). A belföldi szabadalmaknál Közép-Magyarország részesedése kb. 50-55

%, viszont külföldön megadott szabadalmaknál már 70-80 % (nyilván évente nagyon ingadoznak ezek az adatok). Vidéken kiemelkedik a dél-alföldi régió, amelynek központjában, Szegeden nemzetközileg elismert kutatóintézetek és egyetemi szakok vannak, azonban itt főleg olyan kutatások folynak (pl. biotechnológiai, egészségügyi), amelyek alig állnak kapcsolatban a régió vállalataival (Lengyel 2002).

Az adatok alapján Magyarországon jelentős az **innovációs háttér térbeli koncentrációja**: a fővárosban található az innovációs intézmények és a kutatók, fejlesztők többsége, máshol csak elvétve. A megyék nagyobb részében esély sincs arra, hogy innovatív cégek letelepedjenek, mind a személyi feltételek, mind az innovációs intézmények hiányoznak, amelyek pedig szükségesek a megfelelő üzleti környezethez. Ráadásul a viszonylag fejlettebb régiók és megyék többségében is a **tudás-bázis kettős szintű**. Az innovációk kidolgozására, avagy átvételére, azaz a technológia transzferre alkalmas regionális intézmények (egyetemek, főiskolák, kutatóintézetek stb.) és a helyi vállalkozások még nem találtak egymásra. Pl. az egyetemekről nincs „túlsordulás” (spill-over), a képzés nem veszi figyelembe a helyi munkaerőpiac igényeit, a vállalkozások fejlesztési szükségleteit. A Szegeden, Debrecenben, Miskolcon stb. nemzetközileg is jegyzett kutatóintézetek, egyetemi tanszékek is „szigetszerűen” működnek, alig állnak kapcsolatban a régióban működő vállalatokkal (legalábbis ez a kapcsolat nem növeli a GDP-t). Ez a helyzet szerteágazó okokra vezethető vissza: egyrészt alig folynak a helyi tudományos műhelyekben olyan kutatások, amelyek a helyi vállalati versenyelőnyökhöz szükségesek lennének. Másrészt a helyi vállalatoknak nem alap kutatások, hanem főleg műszaki fejlesztések iránt vannak igényeik (neofordista régiók), amelyek a vidéki egyetemeken eléggé hiányosak (vidéken alig folyik műszaki képzés).

Jellemző, hogy a dél-alföldi régióban 1999-ben elvégzett egyik empirikus felmérésünk alapján a megkérdezett vállalkozások mindössze 3 %-a nevezte meg a versenyképesség javítása fő irányaként a kutatás-fejlesztést (Lengyel 2000c). A megkérdezett vállalkozások 90%-ánál nincs kutatás-fejlesztési részleg, az elmúlt 5 évben nem vásároltak licenciat és nincs szerződéses kapcsolatuk semmilyen kutatást végző intézménnyel. A megkérdezettek több, mint fele egyáltalán nem költ pénzt kutatás-fejlesztésre. Ez a rövid távú szemlélet az erősödő európai és helyi versenyben nem elegendő a hosszú távú fejlődéshez. Egyértelműen a tényező-vezérelt fejlődési szakasz tipikus jegyei rajzolódnak ki (lásd 4. fejezet), azaz vidéken egyelőre marad az alacsony munkabérré alapozott, költségelőnyökkel bíró tevékenység, amíg át nem helyezik olcsóbb országokba.

A **K+F ráfordítások és beruházások finanszírozásának** meghatározó része a magyar központi költségvetésből származik, az állami egyetemeken és az állami, avagy MTA kutatóintézetekben használják fel. Emiatt a K+F-ben meglévő területi különbségeket és a jelentős területi (fővárosi) koncentrációt a magyar kormányzat, a hazai költségvetési politika tartja fenn. A nemzetközi tapasztalatok alapján egyértelmű, hogy a helyi innovációs intézmények hiányában a technológia transzfer is esetlegesen működik (lásd 4. fejezet), azaz nem várható a gazdasági kibocsátás dinamikus bővülése az elmaradott régiókban.

Nyilvánvalóan felmerülő kérdés: kell-e mindegyik régióban, megyében helyben végzett K+F tevékenység, avagy az országnak előnyösebb a fővárosba koncentrálnia ilyen jellegű erőforrásait? Az országon belüli területi munkamegosztás most formálódik, de az egyértelmű, amelyik régióban, megyében nincsenek innovatív intézmények, ott a gazdasági növekedés is lassú marad, sőt az EU strukturális támogatásait is nehéz lesz hatékonyan hasznosítani. Lényegében: nem lehet átlépni a tényező-vezérelt szakaszból a beruházás-vezéreltbe, a neofordista régióból a tudásalkalmazóba. Ennek pedig alapvető következménye a jövedelmek és az életszínvonal alacsony szinten maradása. Jelenleg az eredményes technológia transzferhez, azaz követő jellegű vállalati stratégiákhoz sincsenek meg az intézményi feltételek.

A kutatás-fejlesztés regionális és megyei adataiból egy sajátos kép rajzolódik ki:

- A hazai kutatás-fejlesztés a fővárosban koncentrálódik, vidéken csak néhány egyetemi városban lelhetők fel K+F intézmények, így a főváros a tudásalkalmazó, míg a többi régió egyértelműen a neofordista típushoz sorolható.
- Vidéken gyenge az innovációs háttér, hiányos az innovációs kultúra, nehézségeket okoz a vállalatok „térégi bázisának” megerősítése, aminek következtében az ott működő vállalatok jelenlegi versenyelőnyei is veszélyben vannak.

9.2.4. Kis- és középvállalkozások

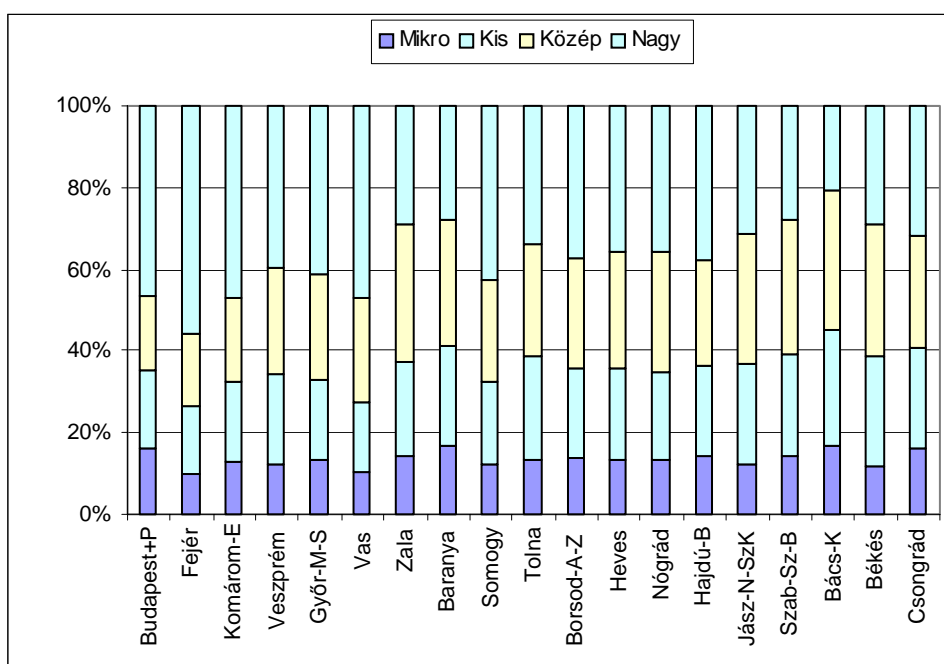
A kis- és középvállalkozások szerepe a globalizációs folyamatok, a kiszervezések és az üzleti szolgáltatások felértékelődése miatt egyre jelentősebb a helyi fejlődésben (Buzás-Kállay-Lengyel 2003). A KKV-k nemcsak a munkahelyteremtésben, a foglalkoztatottságban, azaz a versenyképesség egyik tényezőjében meghatározók, hanem a rugalmasan változó, kisebb szegmensű piaci igények kielégítésében is (Csaba 1998). A KKV-k többsége a helyi, regionális piacon működik, mivel nontraded jellegű tevékenységeket végez, de már megfigyelhetők a globális versenyben a traded (főleg innovatív, avagy beszállító) KKV-k megjelenése, azonban arányuk még nem számottevő.

Magyarországon **kis- és középvállalkozás (KKV)** az a gazdasági szervezet, amelynek foglalkoztatotti létszáma 250 főnél kevesebb, éves nettó árbevétele legfeljebb 4 milliárd Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 2,7 milliárd Ft. Kisvállalkozás az, amelyben az összes foglalkoztatotti létszám 50 főnél kevesebb, éves nettó árbevétele legfeljebb 700 millió Ft, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 500 millió Ft. Mikro-vállalkozás az olyan kisvállalkozás, ahol legfeljebb kilenc alkalmazott dolgozik.

A **KKV-k nagyon összetett vállalati kört** alkotnak, jelentős eltérések vannak pl. a kiskereskedők, autószerelők és szoftverfejlesztők működése és versenyelőnyei forrásai között (Kőhegyi 2001). Emiatt célszerű elkülönítenünk a traded és nontraded szektort. Magyarországon jelentős a kényszervállalkozók aránya, valamint az „alibi” vállalkozóké, akik csak azért váltanak ki egyéni vállalkozói igazolványt, hogy bizonyos kiadásaik így előnyösebben elszámolhatók legyenek (pl. tanárok). A versenyképesség szempontjából csak a „valódi” vállalkozásokat célszerű elemezni: a **jogi személyiségű**

működő társas vállalkozásokat. Ez a vállalati kör a hazai vállalkozások 40 %-a, de az alkalmazottak 90 %-át foglalkoztatja és az értékesítési árbevétel 94-95 %-át realizálja. Elemzésünkben a társasági adóbevallás¹⁸¹ alapján a kettős könyvelést folytató jogi személyiségű, működő társas vállalkozások székhely szerinti adatainak regionális jellemzőivel foglalkozunk.

9.13. ábra Az alkalmazottak megoszlása a működő társas vállalkozások mérete szerint (2001)

Forrás: Kisevvelőködés-fejlesztési Intézet

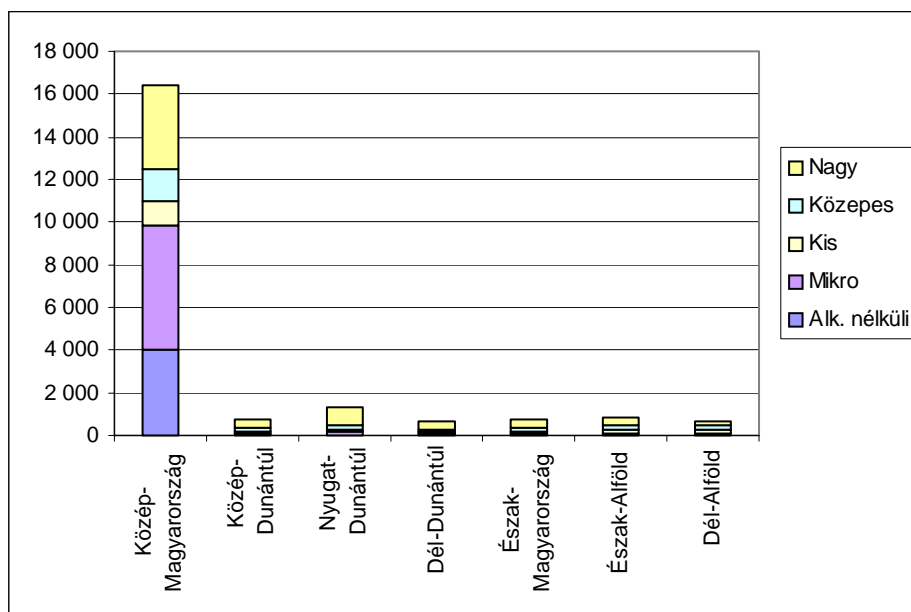
Az **alkalmazottak megoszlása** a működő társas vállalkozások mérete szerint jelentős regionális eltéréseket mutat (9.13. ábra). Míg a fejlett régiókban a nagyvállalatok a fő foglalkoztatók (Közép-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon 55-60 %-os részesedéssel), addig az elmaradott régiókban jóval kisebb arányban vannak nagyvállalatok, a régió alkalmazottainak kb. 30-40 %-a dolgozik náluk (Szirmai 2003). Az adatokból kiderül, hogy az elmaradott régiókban a **kis- és közepes méretű cégek a fő munkáltatók**. Nyilván több fővárosi székhelyű nagyvállalat (MÁV, OTP, Posta stb.) sok alkalmazottal rendelkezik vidéken is, de az kijelenthető, hogy az elmaradott régiókban a KKV-k meghatározó szerepet töltenek be. A nagyvállalatok részesedésével komple-

¹⁸¹ Az adatokat Kállay László és Köhegyi Kálmán (Kisevvelőködés-fejlesztési Intézet) bocsátotta rendelkezésemre, segítségüket ezúton is köszönöm.

menter módon főleg a középvállalkozások aránya magasabb az elmaradott régiókban, mivel a kis- és mikrovállalkozások részesedése nagyjából mindenütt hasonló, 30 % körüli.

A vizsgált vállalati körre jellemző, hogy a **vállalkozások saját tőkéjét** tekintve a tőkeerősebb cégek székhelye a fővárosban található (9.14. ábra). A többi régióban minimális saját tőkével működő cégeket jegyeztek be, a vállalkozások saját tőkéjének 76 %-a közép-magyarországi régióban van. Nyilván a pénzüzetek mellett a tőkeerős nagyvállalatok (MÁV, MOL stb.) központjai is itt működnek. A közép-magyarországi régióban nemcsak a nagyvállalatok, hanem az alkalmazott nélküli és mikrovállalkozások tőkéje is jelentős, ezen jelenség meggyőző magyarázatát nem ismerem.

9.14. ábra A vállalkozások saját tőkéje a régiókban méretkategóriák szerint (2001, milliárd Ft)

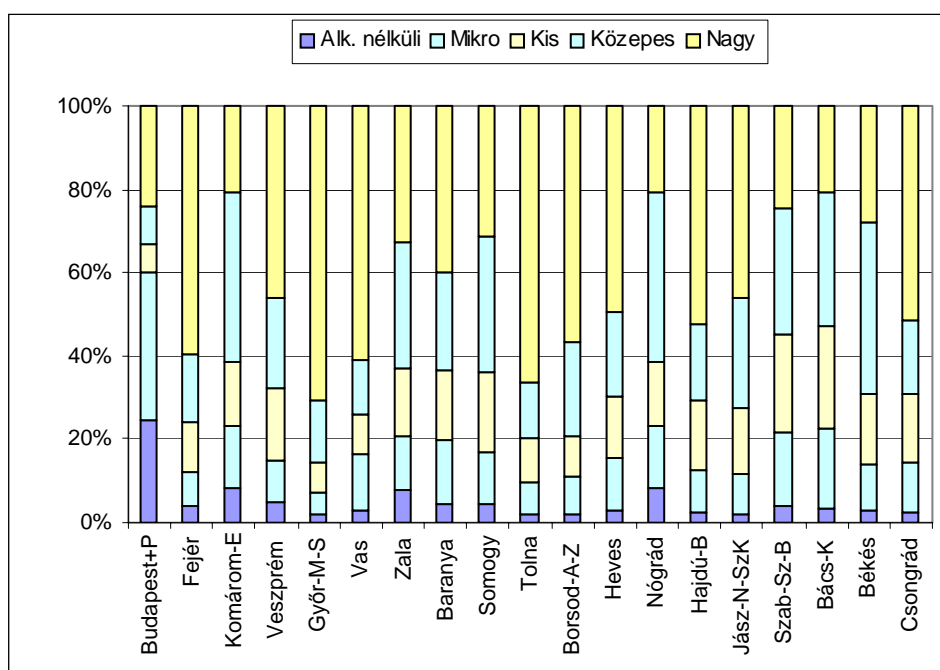

Forrás: Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet

Méretkategóriák szerint nézve a **vállalkozások saját tőkéjének megoszlása** meglehetősen eltérő képet mutat (9.15. ábra). Szembetűnő, hogy a közép-magyarországi régióban az alkalmazott nélküli és a mikrovállalkozások milyen jelentőséket, együtt kb. 60 %-os a részesedésük, míg a többi megyében csak 10-20 %. A vidéki megyékben a közép- és nagyvállalatok 50-80 %-os arányt képviselnek. A fejlett, exportképes megyékben magas a nagyvállalatok részesedése (Győr-Moson-Sopron, Fejér, Vas), de hasonló szerkezetű Tolna (nyilván a paksi atomerőmű miatt) és Borsod-

Abaúj-Zemplén megye is, illetve magas az aránya Hajdú-Bihar és Csongrád megyékben is (valószínűleg a privatizált energetikai cégek miatt). A kevésbé fejlett megyékben a KKV-k tőkéje jelentős arányt képvisel. Persze, ha összevetjük ezen tőkék abszolút nagyságát (lásd 9.14. ábra), akkor egy-egy megyében az országos jegyzett tőkének csak 2-4 %-a található.

9.15. ábra A vállalkozások saját tőkéjének megoszlása méretkategóriák szerint (2001, %)

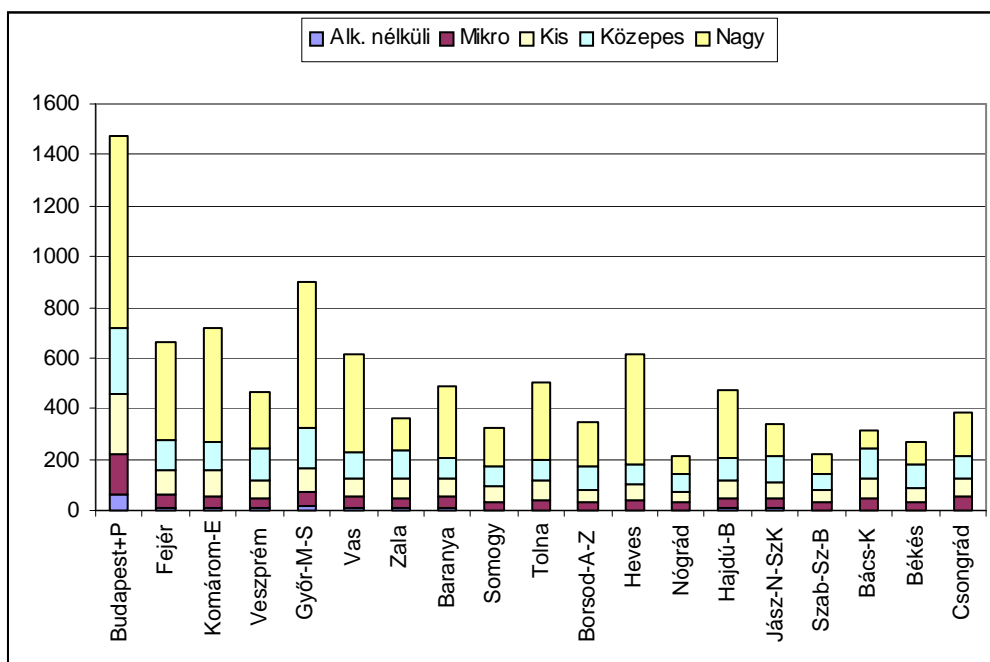

Forrás: Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet

A átlagos tőkét tekintve szintén nagyok a különbségek, úgy tűnik, hogy a GDP kiszámításánál alapvető tényezőjövödelmek közül a **tőkejövödelmek területi különbségei** okozzák a GDP területi egyenlőtlenségeinek nagyobb részét, nem pedig a munkajövödelmek. Székhely szerinti vállalati adatokról van szó, ami torzítja a területi különbségeket, pl. a fiókhálózattal rendelkező kereskedelmi bankok adatai is a közép-magyarországi régióban jelennek meg. Viszont ez arra is utal, hogy a vállalati döntések a fővárosban születnek: a beszállítókról, a fejlesztésekről, a munkahelyekről stb. Azaz Magyarországon a gazdasági élet „egyközpontú”, a vidéki régiók „feje felett” születnek a fontos vállalati döntések, vagy külföldön, vagy a fővárosban. Ez azt is jelenti, hogy a vidéki régiók versenyképességét befolyásoló döntések nagy részét régió kívülről hozzák meg.

A területi GDP jelentős részét a vállalatok hozzáadott értéke alkotja (9.16. ábra). A székhely szerinti adatok arra utalnak, hogy a kisebb cégek (alkalmazott nélküliek, mikro- és kisvállalkozások) **bruttó hozzáadott értéke** térben nagyon hasonló, a területi különbségeket részben a közepes cégek, de inkább a nagyvállalatok adatai okozzák. A fejlett megyékben, a Budapest-Balaton-Sopron háromszögben kiemelkedő a hozzáadott érték, máshol nagyjából hasonló (Tolna megyében az atomerőmű hatása látható). Nyilván az elmaradott megyékben (Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés) alacsony értékek adódnak. A nagyvállalatok tulajdonosi köre igen összetett, a tőkejövedelmek jelentős részét kivonják a régióból, azaz nem jelenik meg a helyi munkabérekben.

9.16. ábra A vállalatok bruttó hozzáadott értékének megoszlása egy lakosra számítva (2001, eFt)

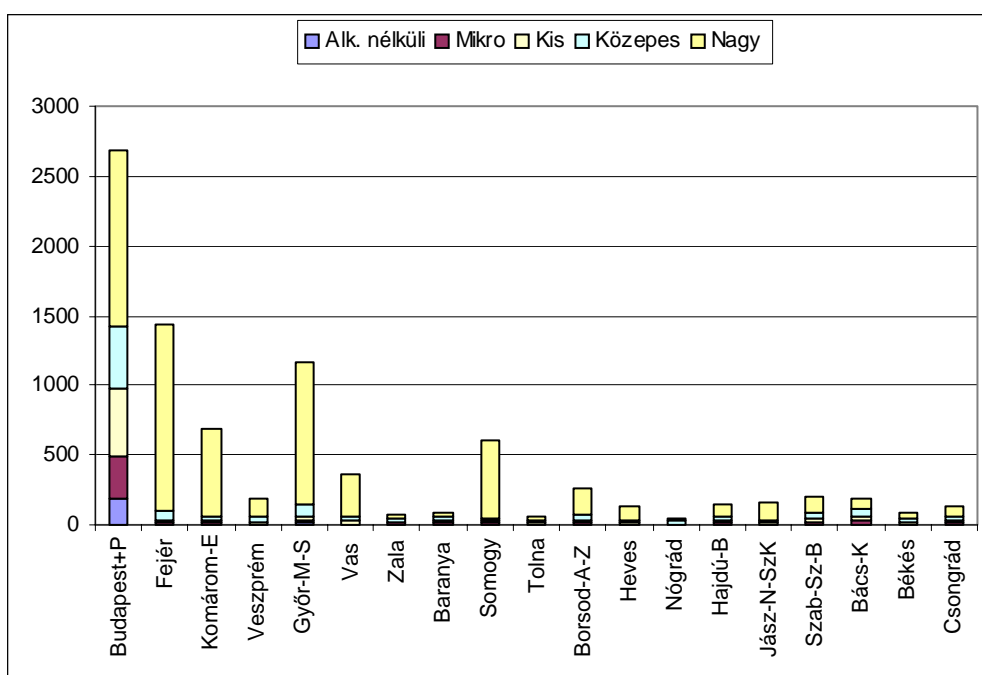
Forrás: Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet

A **vállalkozások exportjának** méretkategóriák szerinti megoszlása azt mutatja, hogy szinte csak a nagyvállalatok exportálnak (9.17. ábra). Egyedül a fővárosban figyelhető meg mindegyik vállalati kategóriánál az export. Amint a globális integráció, a nyitottság vizsgálata kimutatta, a magyar export térben nagyon koncentrált, csak 3-4 megyére jellemző, ott is csak a nagyvállalatokra. Azaz kevés traded jellegű KKV működik Magyarországon, az is szinte kizárólag a fővárosban.

A működő társas vállalkozások méret szerinti főbb adatainak elemzése arra utal, hogy a régiókban képződő GDP, azaz a régiók versenyképességének különbségei nem

a KKV-któl függenek, mivel hasonló arányban járulnak hozzá a GDP-hez, hanem főleg a **nagyvállalatok jelenléte határozza meg egy régióban a kibocsátást és az exportot**. Hiába dolgoznak sokan a kisebb vállalkozásoknál, munkájuk alig jelenik meg a bruttó hozzáadott értékben. Az elmaradott régiókban, főleg a nemzetközi cégek hiánya miatt, a külföldiekkel is kapcsolatban álló KKV-k száma alacsony. A KKV-k döntő többsége nontraded szektorban: kiskereskedelem, helyi szolgáltatások stb. tevékenykedik, illetve más régiókban működő cégek beszállítói. A KKV-k helyi beágyazódottsága is gyenge, az említett, a Dél-Alföldön elvégzett empirikus felmérés (Lengyel 2000c) szerint a megkérdezetteknek mindössze 7 %-a intézte beszerzéseinek legalább felét a régióból, s több, mint 60%-uk semmit sem vásárolt a Dél-Alföldről (nyilván alapanyagról, félkésztermékről stb. van szó).

9.17. ábra A vállalkozások exportjának megoszlása méretkategóriák szerint (2001, milliárd Ft)

Forrás: Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet

A KKV-k legfontosabb adatainak áttekintése után adódó alapvető megállapítások, amelyek a korábbi tényezőkhöz hasonlóak:

- A fejlett megyékben az alkalmazottak 40-50 %-a, a kevésbé fejlettekben 60-70 %-a KKV-knál dolgozik, amelyek mindenhol szinte kizárólag nontraded jellegűek, csak a helyi, hazai piacra termelnek, részben emiatt bruttó hozzáadott értékük alacsony.

- A vállalkozások saját tőkéje területileg koncentrált, a fővárosban bejegyzett cégek-nél van, ahol viszont az alkalmazott nélküli, mikro- és kisvállalkozások nevéen levő tőke is igen nagy értékű.

9.2.5. Intézmények és a társadalmi tőke

A régiók tartós fejlődéséhez alapvető az intézményi háttér és a társadalmi tőke, mivel nemcsak a jól mérhető tényezők (GDP, foglalkoztatottság, tőke stb.), hanem a társadalmak szerveződése, a közösségek működése, az attitűdök is szerepet játszanak a gazdasági kibocsátás növelésében. A köz- és államigazgatási intézmények színvonalas működésén kívül szükséges a közöttük, valamint az üzleti és közszféra szervezetei közötti hatékonyan működő **kapcsolatrendszer, informális tőke** is. Az intézmények színvonala és a társadalmi tőke statisztikai adatok alapján nehezen mérhető kategóriák, most csak egyetlen résztényezőre, az egyetemek, pontosabban felsőoktatási intézmények szerepére térünk ki.

A **felsőoktatási intézményekben** nemcsak oktatnak és kutatnak, hanem éveken át a jövődő szakemberek itt építik ki kapcsolati tőkéjüket, ismeretségeiket, itt szerzik szakmai motivációikat. Jellemző, hogy a magyar felsőoktatás igen centralizált, az intézmények fele a közép-magyarországi régióban található, az egyetemi oktatók 50 %-a ott dolgozik, a nappali hallgatók 45-47 %-a ott tanul (9.9.táblázat). Ez a centralizáció jelenik meg a diplomások arányában, az innovációs háttér területi különbségeiben is, illetve részben magyarázza a hazai területi különbségek kiéleződését is.

9.9. táblázat A felsőoktatási intézmények székhely szerinti adatai

Régió	Felsőoktatási intézmények száma (2002)	Oktatók száma (2002)	Nappali tagozatos hallgatók száma		
			1998	2002	2002/1998 (%)
Közép-Magyarország	35	11643	72479	92147	127
Közép-Dunántúl	9	1263	10683	15227	143
Nyugat-Dunántúl	4	1155	14325	12874	90
Dél-Dunántúl	3	2514	13133	16433	125
Észak-Magyarország	4	1341	11863	10972	92
Észak-Alföld	6	2449	20278	22218	110
Dél-Alföld	5	2786	20278	23284	115
Ország	66	23151	163100	193155	118

Forrás: KSH „A magyar régiók zsebkönyve”, 1999 és 2002.

Az teljes mértékben elfogadható, hogy bizonyos elitképzések az országban csak egy-két, lehetőleg színvonalas képzést folytató intézményben legyenek. De a fővárosban olyan főiskolai képzések létszáma is ugrásszerűen megnőtt, döntően állami finanszírozásra támaszkodva, amelyek vidéki hallgatókat vesznek fel, viszont képzéseiket és

színvonalukat tekintve vidéki városokban is működhetnének. A fejlett országok gyakorlata azt mutatja, hogy az elmaradott régiók felzárkóztatásának egyik leghatékonyabb eszköze a **felsőoktatás decentralizációja**. Nemcsak innovációs intézmények jönnek létre, hanem a hallgatók szívesen maradnak tanulmányaik helyszínén, azaz jelentősen nő a lakosság iskolázottsága is. Finnországban az elmaradottabb térségekben (Joensuu-ban, Oulu-ban stb.) az utóbbi két-három évtizedben hoztak létre állami egyetemeket, amelyek azóta ezen térségek gazdasági életének motorjává váltak. Nálunk is létrejöttek vidéki városokban egyetemek, főiskolák, de döntően helyi forrásokból, mivel a magyar költségvetés főleg a budapesti intézmények fejlesztését támogatta (pl. a Lágymányoson folyó építkezéseket).

Nemcsak a felsőoktatási intézmények területi eloszlása, hanem a továbbtanulók szakmai orientációja is lényeges. A továbbtanulók számát, azaz a **továbbtanulási hajlandóságot** tekintve nincsenek nagy különbségek a régiók között (9.10. táblázat). Viszont a hallgatók szakválasztásában már vannak jelentősebb eltérések, szembevetően sokan tanulnak a közép- és nyugat-dunántúli régiókban a műszaki képzésekben és kevesebben a tudományegyetemen (ahol inkább tanári és kutatói szakok vannak), nyilván a helyi munkaerő-piaci igények is motiválják a fiatalokat, illetve helyben milyen felsőoktatási intézmények vannak. Az elmaradott régiókban viszont inkább pedagógusoknak, tanító-tanár és óvóképző szakokra mennek a fiatalok (részben a tudományegyetemen is) és jelentős arányú az agrárképzés, míg alacsony a műszaki és közgazdasági főiskolákon tanulók száma. Azaz itt kevésbé keresett szakmákat sajátítanak el, így újratermelődnék a munkaerőpiac gondjai: a feldolgozóipari külföldi cégek azért nem jönnek pl. az Alföldre, mivel nincsenek műszaki és üzleti szakemberek.

9.10. táblázat. A felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói a szülők lakóhelye szerint (hallgató/százezer lakos, 1999)

Régió	Tudományegyetem	Műszaki egyetem és főiskola	Agrár-egyetem és főiskola	Közgazdasági főiskola	Tanár-, tanító- és óvóképző	Összes*
Közép-Mországi	476	390	135	145	124	1729
Közép-Dunántúli	337	544	125	71	177	1578
Nyugat-Dunántúli	328	532	162	88	274	1665
Dél-Dunántúli	546	345	122	72	183	1510
Észak-Mországi	469	385	145	80	355	1624
Észak-Alföldi	455	273	222	68	443	1621
Dél-Alföldi	469	267	170	62	335	1554
Ország	448	382	154	93	223	1632

Forrás: A magyar régiók zsebkönyve 2000, KSH, Budapest, 2001

* Az összesben egyéb képzések is szerepelnek.

Az elmaradott régiókban a munkaerőforrás összetétele, iskolázottsága és szakmai felkészültsége nagy gondnak tűnik, főleg az **üzleti életben versenyképes vállalati**

szakértők, menedzserek hiánya számottevő. Egy régió, város versenyképessége döntően a tehetséges, felkészült, kreatív üzletemberektől függ, akik képesek sikeressé tenni egy-egy vállalkozást. Mivel az elmaradott régiókba főleg azok helyezkednek el az egyetem, főiskola elvégzése után, akik ott nevelkedtek (avagy ottani intézményben tanultak), a szüleik ott élnek, ezért ezekben a régiókban továbbra is nagy hiány várható olyan felsőfokú végzettségűekből, akik a vállalati, üzleti életben is használható tudással rendelkeznek.

A fiatalok a felsőfokú intézmények kiválasztásakor szívesen mennek lakóhelyükhöz közeli intézményekbe, az ottani szakokat választva. Az elmaradott alföldi régiók felsőoktatási intézményei a többi régióhoz viszonyítva későn reagáltak, pl. amíg Pécsen közel 30, Miskolcon pedig 10 éve van **egyetemi szintű közgazdász képzés**, Debrecenben csak 1998-ban, Szegeden pedig 1999-ben végzett az első közgazdász évfolyam nappali tagozaton. Még nagyobb a késés a **műszaki oktatásban**, egyetemi szintű mérnöki képzés egyáltalán nincs az Alföldön, főiskolai képzés folyik Kecskeméten (gépipari), Debrecenben (építőipari), Szegeden (élelmiszeripari). Nem meglepő, hogy gyenge az alföldi megyék versenyképessége, mivel szűkös a vállalati versenyben eséllyel fellépő vállalati szakértők köre, nincs helyi utánpótlás, és várhatóan hosszú évekig ez nem is változik. Az is prognosztizálható, hogy a külföldi érdekeltségű feldolgozóipari cégek a versenyképes műszakiak, közgazdászok hiánya miatt továbbra sem szívesen telepednek le az Alföldön. Talán Kecskemét kivétel a főváros közelsége, autópályája és gépipari, műszaki informatikai főiskolai képzése miatt.

9.3. A regionális versenyképesség alapmutatóiról

A fenti adatokból az rajzolódik ki, hogy Magyarországon a régiók és megyék versenyképessége nagyon különböző. A három alapkategória (jövedelem, munkatermelékenység, foglalkoztatottsági ráta), illetve a globális integráltságot jelző export adatok ugyanazt a területi egyenlőtlenségi helyzetet mutatják: három régióban élénk a gazdasági növekedés, míg a másik négyben csak követő jellegű. Ugyanígy a megyék esetében is három-négy megye versenyképessége tekinthető erősnek, míg a többi igen gyenge.

A versenyképes térségek földrajzilag is koncentrálnak, a **közép-magyarországi régió dinamikus növekedési pólusként** viselkedik, kb. 3 milliós lakossága „húzza maga után” az ország gazdaságát, ezen kívül még három-négy észak-dunántúli megyében élénkül a kibocsátás. Az ország lakosságának másik fele, ettől a pólustól távolabb már lassan bővülő, inkább stagnáló gazdaságú térségben él.

Az alaptényezők néhány fontosabb mutatóját elemezve úgy tűnik, hogy a fővároson kívül a sikeresnek tartott három-négy megyében sincs meg a tartós gazdasági növekedés háttere. Az innovációs intézmények gyengék, a K+F csak nyomokban van jelen, a munkaerő iskolai végzettsége alacsony, a külföldi érdekeltségű cégek csak a feldolgozóiparban jelentek meg, az itt bejegyzett cégek alaptőkéje alacsony stb. Azaz a

gyorsan fejlődő megyékben sem látszik, hogyan tudják tartósítani azt a növekedési ütemet, amit a külföldi cégek (összeszerelő) telephelyei jelenleg garantálnak.

A többi, elmaradott régióban és megyében nemcsak az alapkategóriák értékei alacsonyak, hanem az alaptényezők sem mutatják, hogy ezek a térségek képesek lehetnek a gyorsabb fejlődésre. A szerkezet-váltásnak az adatok alapján még nincs nyoma, de a munkaerő iskolázottsága, illetve az infrastruktúra kiépültsége (főleg az autópálya hiánya), az innovációs háttér alacsony szintje csak lassú változást sejtet. Nyilvánvalóan ezek a régiók évekig jogosultak lesznek az EU Strukturális Alapjaiból származó támogatásokra. Kérdés, tudják-e úgy hasznosítani a támogatásokat, hogy új és termelékeny munkahelyek jöjjenek létre? Azaz javuljon a térségek versenyképessége, ezáltal az ott élők életszínvonala.

Összegezve, a régiók és megyék adatai alapján egyértelmű, hogy a magyar gazdaság növekedése területileg egyenlőtlen, csak néhány térségben folyó gazdasági tevékenységnek tudható be. Ez azt is jelenti, hogy csak a főváros gazdasága tűnik kiegyensúlyozottnak, a többi fejlett megye gazdasági szerkezete is egyoldalú, instabil, néhány világcég itteni telephelyein múlik. A többi megye pedig a hazai piacra termel, azaz ezen megyék növekedési ütemét a hazai fizetőképes kereslet korlátozza. Úgy tűnik, hogy a gyorsan fejlődő megyéken kívül nem történt szerkezetváltás, azaz nincsenek versenyképes tevékenységek és hiányoznak a versenyképes vállalatok is, mint bemutattuk, exportképes kis- és nagyvállalatokból hiány van az ország legtöbb régiójában.